

L'AUTOR DE LES CARTES PASTORALS

per Jordi SÁNCHEZ BOSCH

1. Per aquells que entenem que l'Escriptura és Paraula de Déu a través de la paraula de molts homes¹, que han viscut en circumstàncies diverses, l'estudi exegetíc no pot ser més que una recerca de la unitat en la diversitat: la unitat de Déu manifestada a través de tots aquells homes i totes aquelles circumstàncies.

Aquesta recerca s'ha convertit en afany, quasi malsà, quan l'home ha volgut imposar una unitat massa lineal a l'Escriptura, desconeixent que la Paraula de Déu pot presentar-nos una «coincidentia oppositorum», a vegades tan difícil de compondre com els misteris de la naturalesa o els misteris de la fe².

Però no ha estat menys malsà l'afany de demostrar, també costi el que costi, que darrere la història —i els escrits— de l'Antic i del Nou Testament, no hi ha cap mena de pla ni d'unitat.

2. Com un cas particular en aquesta recerca de la unitat en la diversitat, es presenta a l'exegeta la qüestió de la unitat o diversitat d'autors, respecte d'escrits de característiques similars, els quals

1. «Cum autem Deus in Sacra Scriptura per homines more hominum locutus sit, interpres Sacrae Scripturae, ut perspiciat, quid ipse nobiscum communicare voluerit, attente investigare debet quid hagiographi reapse significare intenderint» (*Dei Verbum* 12). Per això, en Sagrada Escriptura, la pregunta sobre qui ha escrit realment un llibre és una pregunta rellevant per a la mateixa teologia.

2. Tot estudi sistemàtic de la realitat s'ha d'enfrontar amb el conflicte entre resultats i resultats, entre ciència i ciència, entre ciència i sentit comú (p. ex., el problema de la llibertat) i, per als creients, entre ciència i fe. El creient sap que «huius contradictionis species inde potissimum oritur, quod vel fidei dogmata ad mentem Ecclesiae intellecta et exposita non fuerint vel opinionum commenta pro rationis effatis habeantur» (Vat. I: *De Revelatione* 4). No exclou, per tant, que l'error pugui estar en una interpretació impròpia de les veritats de fe.

poden, fins i tot, compondre un sol llibre o portar una mateixa firma.

També aquí, a més de la simple recerca, pot aparèixer l'afany, més o menys malsà, en un sentit o en un altre: el qui manté una afirmació d'unitat, costi el que costi, i el qui, per assegurar la tesi de la diversitat, se sent mogut a buscar antagonismes irreconciliables.

Les dues Cartes dirigides a Timoteu, juntament amb la Carta a Titus, anomenades des de fa segles Cartes Pastorals³ (sovint escriurem «Past»), són un cas clàssic de la dialèctica entre la tesi de la unitat i la de la diversitat d'autors. A començaments del segle passat⁴, va sorgir la hipòtesi d'un autor divers del que figura en la «inscripció» (Pau, l'apòstol) i, a mitjan segle⁵, ja es considerava irreversible la tesi de la diversitat: tot estudi crític del Nou Testament *havia d'afirmar* que les Pastorals no són de Pau.

La qüestió estava —i encara està— lluny de ser tancada: comentaris ben autoritzats i treballs ben profunds i ben recents ens ho demostren⁶. Tanmateix, la qüestió no pot ser considerada com a fruit del simple afany de trobar diversitats allà on no n'hi ha. Més encara: entenem que el qui, per defensar la tesi de la unitat, passés per alt les profundes divergències que hi ha entre aquestes Cartes i la resta de les que porten el nom de Pau (sovint escriurem «Pau» per a designar-les), es perdria l'aportació específica de Past i, per tant, faria un magre servei a l'exegesi.

3. Sembla que els primers a utilitzar el títol són D. N. BERDOT, el 1703, en un Comentari a Titus, i P. ANTON, *Exegetische Abhandlungen der Pastoralbriefe Pauli*, Halle 1753.

4. El primer és F. SCHLEIERMACHER, *Über den sogenannten ersten Brief des Paulus an den Timotheus*, Berlin 1807.

5. F. Ch. BAUR, *Paulus, der Apostel Jesu Christi*, Stuttgart 1845, entén que «der Zweifel an ihre Echtheit sich schon auf einem anerkannten Recht stützen kann». Les noves tradicions són les que cal conservar!

6. Entre els partidaris, relativament recents, de l'autenticitat, podem citar el Comentari, en dos volums, de C. SPICQ (1967) i els de HOLTZ (1965), RIDDERBOS (1967), JEREMIAS-STROBEL (1975). També mantenen, per diversos camins, l'autenticitat: S. de LESTAPIS, *L'énigme des Pastorales de Saint Paul*, Paris 1976; S. DOCKX, *Chronologie de Paul depuis sa libération de la première Captivité romaine et son martyre à Rome*, dins *Chronologies Néotestamentaires*, Paris 1976, pp. 119-128; W. METZGER, *Die letzte Reise des Apostels Paulus*, Stuttgart 1976; B. REICKE, *Chronologie der Pastoralbriefe*, TLZ 101 (1976) 81-94; J. A. T. ROBINSON, *Redating the New Testament*, Londres 1976, pp. 67-85. Visió complexiva de la bibliografia, amb indicació de tendències i judici global molt equilibrat, en A. MODA, *BibOr* 27 (1985) 149-161.

3. La problemàtica de Past, i concretament la comparació entre Past i Pau, pot reduir-se a set grans capítols:

- 1r. Qüestions de llenguatge i d'estil.
- 2n. L'enquadrament històric (sobretot els «personalia», dades sobre persones i llocs, mencionats en Past).
- 3r. L'organització eclesial pressuposada.
- 4t. Les heretgies combatudes.
- 5è. Les tradicions pre-paulines (o extra-paulines) assumides.
- 6è. Past i el «paulinisme» (centrat, especialment, en la doctrina de la justificació).
- 7è. La parenesi de Past.

Aquest treball es limitarà al segon dels capítols anunciats, mentre són pròxims a aparèixer petits estudis dedicats a les tradicions (5è.) i al paulinisme (6è.).

Respecte de l'organització eclesial (3r.), poca cosa tindria a afegir al que ja he expressat en treballs anteriors⁷.

Constitueix certament una limitació no poder arribar a les qüestions de llenguatge i d'estil (1r.)⁸, així com als textos exhortatius o de parenesi (7è.)⁹, tot i que aquestes qüestions poden suggerir-nos més una diversitat de redactor (que hauria pogut escriure sota l'autoritat de Pau) més que no pas un autor que escriu després de la mort de Pau.

La qüestió de les heretgies combatudes per Past va portar els

7. Es fa referència freqüent a Past en els següents treballs de J. SANCHEZ BOSCH: *Sucesión Apostólica según el Nuevo Testamento*, dins *DialEcum* 11 (1976) 155-174; *Le charisme des Pasteurs dans le Corpus Paulinien*, dins *Paul, Apôtre de notre temps*, Roma 1979, pp. 363-397; *Iglesia e Iglesias en las Cartas Paulinas*, dins *RCatT VIII* (1983) 1-43; *La Iglesia Universal en las Cartas Paulinas*, dins *ibid.* IX (1984) 35-81.— Vegi's, sobre el tema: SPICQ I 59-82; A. SAND, *Anfänge einer Koordinierung verschiedener Gemeindeordnungen nach den Pastoralbriefen*, dins J. HAINZ, *Kirche im Werden*, Paderborn 1976, pp. 215-237; A. COUSINEAU, *Le sens de «presbyteros» dans les Pastorales*, dins *ScEsprit* 28 (1976) 147-162; N. BROX, *Historische und theologische Probleme der Pastoralbriefe*, dins *Kairos* 11 (1969) 81-94.

8. La presentació més completa, des del punt de vista del lèxic, es troba en N. HARRISON, *The Problem of the Pastoral Epistles*, Oxford 1921, completada pel mateix autor en *Paulines and Pastorals*, Londres 1964. En dedueix una notable distància de Past respecte de les altres deu Cartes paulines (Ef i Col incloses) i una gran proximitat als Pares Apostòlics (al·ludim al tema *infra* en §§ 31s). Confirmen les conclusions de HARRISON, afinant-ne el mètode, K. GRAYSTON i G. HARDON, *The Authorship of the Pastorals in the Light of Statistical Linguistics*, dins *NTS* 6 (1959/60) 1-15. En discuteix el mètode, J. J. O'ROURKE, *Some Considerations about Attempts of Statistical Analysis of the Pauline Corpus*, dins *CBQ* 35 (1973) 483-490.

9. Aspecte especialment remarcant en el Comentari de LIETZMANN i presentat en síntesi per SPICQ I 276-297. A part les qüestions de llenguatge i d'estil i la incorporació de la fe i la caritat entre les virtuts, els textos no presenten especials sorpreses.

«campions» de la diversitat a col·locar Past a mitjan s. II¹⁰. Avui dia no s'és tan afirmatiu en aquest aspecte¹¹. El present treball ens portarà, si més no, a col·locar Past abans de qualsevol mena de crisi docetista —cosa que no es pot dir, per exemple, de la Primera de Joan.

Per a no deixar el lector en suspens, avanço la hipòtesi que, en aquests moments, em sembla més convincent quant a la composició de Past: que Pau *podria* haver-les escrites si hagués viscut prou temps i s'hagués trobat en les circumstàncies que les van motivar¹². Que les devia escriure un gran admirador i un gran coneixedor de Pau. Moltes coses em porten a pensar que *podia* ser el mateix autor dels Fets dels Apòstols, tot i que aquesta última hipòtesi troba encara bastants inconvenients.

En qualsevol cas, el meu interès principal no és defensar tal hipòtesi sobre la data de redacció, sinó recollir fets que també puguin merèixer la consideració d'aquells que parteixen de posicions diverses.

4. Les Cartes Pastorals ens donen, en conjunt, un bon nombre de dades sobre persones, llocs i fets concrets¹³. La comparació d'aquestes dades amb les que ens donen altres escrits serà sempre important, tant si ens manifesten el moment en què les cartes van

10. Entre els qui veuen clara aquesta dependència, podem citar F. Ch. BAUR, *Die sogenannten Pastoralbriefe des Apostels Paulus*, Stuttgart 1835, pp. 8-59; H. J. HOLTZMANN, *Die Pastoralbriefe, kritisch und exegetisch behandelt*, Leipzig 1880, pp. 467-470; O. PFLEIDERER, *Der Paulinismus*, Leipzig 1890, pp. 467-470; H. von CAMPENHAUSEN, *Polycarp von Smyrna und die Pastoralbriefe*, Heidelberg 1951.

11. «The historical study of the last 100 years has not shown that the conflicts, tensions and resolutions described by F. Ch. Baur are imaginary; it has shown that they belong to earlier dates than those to which Baur assigned them» (C. K. BARRETT, *Pauline Controversies in the Post-Pauline Period*, dins NTS 20 [1974] 229-245, p. 243). Quant a la correlació entre 1Tm 6,20 i les *Antitheseis* de Marció, cf. R. J. KARRIS, *The Background and Significance of the Polemic of the Pastoral Epistles*, dins JBL 92 (1973) 549-564, p. 559: «The word *antithesis*... does occur frequently in the polemic against the sophists found in Lucian to make the identification of *antitheseis* in 1Tm 6,20 with the work of Marcion hazardously unsafe». — J. M. MAS-SINGBERD-FORD, *A note on Proto-Montanism in the Pastoral Epistles*, dins NTS 17 (1970/71) 338-346, també es col·loca en dates anteriors del punt de vista de les heretgies. — Des de la hipòtesi de l'autenticitat, cf. SPICQ I 85-119: «Hérétiques et hétérodoxes». Des d'altres punts de vista, cf. *infra*, §§ 30-35.

12. En altres paraules: que trobem molt a aprofitar en les anàlisis, p.ex., de SPICQ (sintetitzades en I 1-297) i molt a discutir, també p. ex., en les de HOLTZMANN (cf. *Pastoralbriefe* 159-190) i PFLEIDERER (cf. *Paulinismus* 478-487), tot i que, en la tesi de fons («Pau no va escriure Past») coincidim amb aquests últims.

13. LESTAPIS, *L'énigme* 17-29, presenta amplament el tema del valor i possibilitats dels «personalia».

ser escrites (realitat viscuda), com si ens mostren el moment en què un autor posterior ha «col·locat» la composició de les cartes (realitat al·ludida), com si se'ns mostra la contradicció entre aquestes dades i altres que considerem històricament comprovades (realitat fingida).

En el nostre estudi, començarem *a)* individuuant les dades fàctiques recollides per Past; comparant aquestes dades amb les provinents d'altres fonts, amb hipòtesis successives, situarem Past, sia *b)* en l'horitzó de la història recollida en el Llibre dels Fets, o bé *c)* en una història viscuda per Pau després dels «dos anys» d'Ac 28,30, o bé, admesa la «inautenticitat», *d)* després de la mort de Pau, en el qual cas un autor posterior faria referència (realitat al·ludida) a diversos fets reals (o, eventualment, fingits) de la vida de Pau.

1. «*Personalialia*» de Past

5. Recollim de manera sistemàtica, segons una possible cronologia dels fets al·ludits, les diverses aportacions «fàctiques» de 1Tm, 2Tm i Tt. Contenen referències a un passat relativament remot, a una activitat pastoral de Pau, durant la qual hauria escrit 1Tm i Tt, i a una captivitat, durant la qual hauria escrit 2Tm. Les presentem totes seguides.

a) El passat

1^a.¹⁴ Pau havia estat «blasfem, perseguidor, insultant» (1Tm 1,13), «primer» entre els pecadors (1,15); però Déu es «va compadir» d'ell, perquè actuava «per ignorància» (1,13).

2^a. Timoteu es va convertir *després*¹⁵ de la seva àvia Lois i la seva mare Eunice, la fe de les quals, als ulls de Pau, sembla més segura

14. 1^a, 2^a, etc., en les pàgines següents, farà referència a les característiques aquí recollides. La llista, una mica diferent, de LESTAPIS, *L'enigme* 168-170, em sembla massa afectada per interpretacions pròpies de l'autor. — Evidentment, qui, com HARRISON, *Paulines* 106-128, consideri la major part dels textos aquí citats com a «genuine notes», independents de la resta, no en podrà treure les conclusions que aquí en traiem. Però li quedarà el problema, no gens fàcil, del pas d'aquelles «notes» a les Cartes, tal com les tenim.

15. *Infra*, § 23, parlem de les implicacions d'aquest text.

que la del mateix Timoteu (2Tm 1,5). Però Pau el considera «fill» en la fe (1Tm 1,2.18), com també Titus (Tt 1,4).

3^a. Timoteu és ordenat per Pau (2Tm 1,6) i pel consell presbiteral —o bé «en ordre a rebre el presbiterat»— (1Tm 4,14)¹⁶. Amb motiu d'aquesta ordenació es pronuncien profecies (1,18; 4,14).

4^a. Timoteu participa en les tribulacions de Pau a Antioquia, Iconi i Listra (2Tm 3,11).

b) *Activitat pastoral*

5^a. Poc abans d'escriure 1Tm, però durant la «joventut» de Timoteu (1Tm 4,12), Pau exerceix una activitat pastoral.

6^a. Aquesta activitat era centrada a Efes, on Pau va deixar Timoteu (1,3), però esperant de tornar-hi (3,14; 4,13), tot i que podria trigar (3,15).

7^a. A Efes mateix, abans de la marxa de Pau, Himeneu i Alexandre van blasfemar (o bé: el van insultar: βλασφημεῖν) i Pau els va enviar a Satanàs (1Tm 1,20). Es devia tractar del mateix Himeneu, que deia que la resurrecció ja havia vingut (2Tm 2,17) i d'Alexandre, el calderer, que li va fer molt de mal i va resistir a les seves paraules (4,14s).

8^a. També era d'Efes la casa d'Onesífor, que tant el va ajudar (1,16.18). Per concomitància amb ells (4,19), Prisca i Aquila. També devia ser-ne aquell grup d'Àsia¹⁷, entre els quals hi havia Figel i Hermògenes: aquells que en un cert moment, es van apartar d'ell (1,15).

9^a. Demàs, de Tessalònica (2Tm 4,10) el devia seguir des de l'anada de Pau a Macedònia (1Tm 1,3). Crescent, de Galàcia (2Tm 4,10), sembla pressuposar algun contacte recent de Pau amb aquella església.

10^a. En algun moment, abans de la Carta a Titus, Pau evangelitza Creta¹⁸, on deixa Titus (Tt 1,5). També hi havia deixat (o hi ha-

16. Segons les dues interpretacions possibles de τοῦ πρεσβυτερίου en 1Tm 4,14, recollides *infra* en n. 97 (cf. també n. 87).

17. «Àsia», en el NT, vol dir Efes mateix o la regió que la circumda (Cf. Ac 19,1, coll. vv. 10.22.26s; 20,16-18; 21,27, coll. v. 29). Sobre aquell grup, cf. *infra*, § 25.

18. Per una particular interpretació de ἀπολείπω, LESTAPIS, *L'énigme* 52-54, entén que Pau no hauria participat en aquella evangelització, sinó que hi hauria «enviat» Titus (sim. REICKE, *Chronologie* 86-88). Crec que el context és contrari a aquesta interpretació, ja que diu: «perquè arreglessis allò que quedava (τὰ λείπον-

via enviat posteriorment) Zenàs i Apol·lo, però, passat un temps, els reclama (3,13), hom diria que a Efes.

11^a. Després d'haver escrit la Carta a Titus, Pau enviarà a Creta Artemes i Tíquic (Tt 3,12), sembla que des d'Efes (cf. 2Tm 4,12).

12^a. Titus, des de Creta, haurà d'anar a Nicòpolis, on Pau pensa de passar l'hivern (*ibídem*). Deu tractar-se de Nicòpolis a l'Epir, que podem relacionar amb la missió posterior de Titus a Dalmàcia (2Tm 4,10)¹⁹.

13^a. Després d'escriure 1Tm (i, probablement, també Tt), Pau passa per Troes, on deixa una capa i uns llibres (2Tm 4,13). També va —o passa per— Corint i Milet, on deixa, respectivament, Erast i Tròfim (2Tm 4,20).

c) *Captivitat*

14^a. 2Tm és escrita des d'una captivitat a Roma (2Tm 1,17)²⁰.

15^a. Pau hi és encadenat i tractat com a malfactor (2,19), però en règim de relativa llibertat: el busquen i el troben (1,7), estan amb ell (4,11a), van a ell (vv. 11b.21), el deixen (vv. 10.16).

16^a. La captivitat és relativament pròxima als fets citats (7^a i 12^a): Himeneu continua dient heretgies (2,17, coll. 1Tm 1,20), Alexandre continua fent mal (4,14s, coll. 1Tm 1,20), la capa i els llibres continuen a Troes (4,13). Hom diria que Erast segueix a Corint i Tròfim continua malalt a Milet (v. 20).

17^a. La captivitat devia ser relativament llarga, ja que Demàs se'n va cansar i va tornar a casa (4,10), Tíquic va ser enviat a Efes (v. 12), de Crescent i Titus no se sap si es van cansar o van ser enviats (v. 10)²¹. En 1,15-18 es parla de l'abandó d'un grup d'Àsia i de llargs contactes amb la casa d'Onesífor (*supra* 8^a): comencen enviant-li reforços (v. 16), després hi va Onesífor mateix i s'està amb ell (v. 17); quan la carta s'escriu, Onesífor torna a ser a Efes (4,19).

τα) i constituïssis preveres en cada ciutat», cosa pròpia d'una segona fase de l'evangelització, com la que es contempla en Ac 14,23.— *Infra*, §§ 10.27, es veuen, respectivament, les dificultats d'aquest text i la solució que hi donem.

19. Cf. *infra*, § 26.

20. Pròpiament, el text només diu que Onesífor va buscar Pau a Roma i que el va trobar (ja no diu on). REICKE, *Chronologie* 90, diu que el va trobar... a Cesarea: «Onesiphorus hatte den ohne sein Wissen verhafteten Apostel in Rom erwartet, musste ihn suchen, tat das mit Eifer und hat ihn dann in Cäsarea gefunden.» Una mica rebuscat!

21. Cf. *infra*, n. 104.

18^a. Les salutacions de quatre membres il·lustres²² i de tots els germans de la comunitat romana poden fer-nos pensar que Timoteu també havia estat a Roma, i ara se'l torni a reclamar (4,21). També devia ser a Roma en el moment en què Marc va ser molt útil per al ministeri de Pau (v. 11)²³.

19^a. Hi va haver una primera «defensa»²⁴, en la qual *tots* el van abandonar de manera culpable («Que no els sigui tingut en compte!», v. 16). Però Déu el va alliberar de la boca del lleó (entrevista personal amb Neró?), la qual cosa li va permetre de completar la seva predicació entre «tots els gentils» (v. 17). En el moment d'escriure la Carta les coses devien haver canviat bastant, ja que Lluc està sempre amb ell (v. 11) i una colla de cristians de Roma el visiten (v. 21).

20^a. En el moment d'escriure 2Tm, Pau sembla segur d'una mort imminent (4,6s)²⁵. Tanmateix, tot i tenir, com dèiem, secretari i visites, demana que «ràpidament» (v. 9), abans de l'hivern (v. 21), se li uneixi, viatjant des d'Efes, Timoteu. I també Marc, que li és molt útil per al ministeri (v. 11). Per a aquell hivern i per a aquell ministeri, demana la capa i els llibres (v. 13): vol dir que encara pensa fer alguna cosa.

2. *Hipòtesi anteriorista*

6. Per a resumir en poques paraules els vint punts anteriors, diríem que parlen d'un Timoteu convertit pels volts d'Icòni i Listra, d'una gran activitat de Pau, centrada a Efes i projectada en totes

22. En una carta *individual* no hauria citat quatre noms de gent desconeguda: altra cosa és una carta a una comunitat (com Rm, citada per LESTAPIS, *L'énigme* 111-113), on uns o altres coneixeran els citats.— Sobre aquests personatges, cf. *infra* n. 99.

23. Dificilment el text es podrà referir a la col·laboració anterior de Marc, la qual, segons Ac 13,5.13; 15,37s, no va ser pas tan «útil».

24. A Timoteu només se li poden contar coses succeïdes des que ell ha marxat; si, com dèiem, ha estat al costat de Pau, se li han de contar coses succeïdes dintre la mateixa captivitat (p. ex., una primera vista de la causa).— Altra cosa seria en la hipòtesi de la inautenticitat (cf. *infra*, § 36), en la qual els destinataris *reals* són uns altres.

25. El text, per tant, no pressuposa la sentència de mort, que seria executada immediatament. No exclou tan sols l'alliberament (cf. *infra*, § 36), ja que, també en 1Cor 1,9 es diu: «Vam tenir en nosaltres la sentència de mort», en sentit de: «ens vam veure al damunt...»

direccions (de Galàcia a la Dalmàcia i de Troes a Creta), així com d'una llarga captivitat a Roma, que acaba amb la mort.

Malgrat innegables diferències, és evident que, segons les altres fonts conegudes (Fets i Cartes), l'activitat centrada a Efes i la captivitat a Roma representen punts especialment lluminosos en la vida de Pau. No és estrany, doncs, que l'exegesi tradicional²⁶ incorporés les dades de Past en el quadre format per Fets i les altres Cartes.

Començarem especificant les coincidències, per a mostrar tot seguit la dificultat que tenim a creure que aquesta sigui la història viscuda durant la composició de Past.

a) *Coincidències*

7. S'acostuma a col·locar entre els anys 55 i 58²⁷. És un fet que Pau té un centre a Efes: allà lluita amb les feres (1Cor 15,32), hi troba una «porta oberta» que el fa quedar fins a Pentecostès (16,8.19), s'hi veu exposat a una sentència de mort (2Cor 1,8). Ac 19,10 confirma que s'hi va estar més de dos anys.

Pau diu que té adversaris a Efes (1Cor 16,9), però no ens en dona el nom (com *supra* 7^a): però que entre els adversaris efesis corregués la idea que «la resurrecció ja ha vingut» (2Tm 2,17) és cosa que tant la història profana com la cristiana estarien disposades a confirmar²⁸.

A Efes són portats per Pau, amb un ministeri, Aquila i Prisca

26. Sobretot quant a 1Tm i Tt, perquè, des d'Eusebi (*infra*, § 14), existeix la tendència a atribuir 2Tm a una segona Captivitat. Per això els dubtes sobre l'autenticitat (*supra*, n. 4) van començar per 1Tm i la resposta (cf. J. SCHMID, *Zeit und Ort der paulinischen Gefangenschaftsbriefe*, Freiburg 1931, pp. 148-159) va ser col·locar-les totes després de l'alliberament. Avui dia es col·loquen, amb diversos matisos, en la hipòtesi anteriorista: LESTAPIS, *L'énigme*; REICKE, *Chronologie*; J. A. T. ROBINSON, *Redating the New Testament*, Londres 1976.

27. Tot donant a aquest període una llargada aproximada de tres anys, alguns autors proposen dates anteriors, perquè col·loquen el principi del mandat de Festus (cf. Ac 24,57; 25,1-12) en l'any 55 enlloc del 58. Així DOCKX, *Chronologies* 69-73.

28. La mateixa fecunditat d'Artemis té un cert sentit de resurrecció... en el present. En el NT, tant la Carta als Efesis (cf. Ef 5,14: el baptisme com a resurrecció) com l'«efesi» evangeli de Joan (cf. Jo 3,36), caminen en la línia d'una resurrecció ja acomplerta. Cf. PÉTREMENT, *Dieu séparé*, Paris 1984, pp. 373-378: «Les indices d'hérésies gnostiques à Ephèse» (cf. p. 378: «Les documents néo-testamentaires qui permettent de soupçonner la naissance d'hérésies du genre gnostique, quand ils se rapportent à un lieu déterminé, nous ramènent toujours à Ephèse»); B. PASQUAL, *El Temple efesià d'Artemis i la Primera Carta a Timoteu*, dins *AnSacTar* 1 (1925) 71-82.

(Ac 18,18s.26) i des d'Efes saluden, segons 1Cor 16,19. Correspon que hi siguin saludats, segons 2Tm 4,19²⁹.

D'Efes surt Apol·lo vers les seves missions apostòliques (1Cor 16,12; cf. Ac 18,27). Segons Tt 3,13, Apol·lo evangelitza Creta, però està disposat a tornar.

Els «asiàtics» Tíquic i Tròfim (Ac 20,4) també tenen el seu lloc en Past (*supra* 11^a, 13^a, 16^a, 17^a). Tíquic, per altra banda, és relacionat amb les esglésies d'Àsia en Ef 6,21 i Col 4,7.

Diverses fonts parlen d'anades d'Efes a Macedònia: 1Cor 16,5; 2Cor 1,16; 2,13; 7,5; Ac 19,21s; 20,1.3. L'anada de 2Cor 2,13³⁰; 7,15, que comporta la intenció de tornar, correspon millor a la de 1Tm 1,3 (*supra* 6^a).

De Macedònia, concretament de Tessalònica, procedeix Demàs, segons 2Tm 4,10. També segons Flm 24 i Col 4,10, Demàs és col·laborador de Pau i company de captivitat³¹.

Segons Rm 15,19, Pau va donar plenitud a l'evangeli «fins a l'Il·líric»³². Això podria explicar la relació de Pau i Titus amb la Dalmàcia (2Tm 4,10), a l'Il·líric, i amb Nicòpolis (Tt 3,12), a l'Epir.

Una de les dues vegades que Pau va visitar Galàcia (Ga 4,13) i, conseqüentment, la Carta als Gàlates, pertanyen a aquest període. Des d'Efes (1Cor 16,1), va ordenar que fessin una col·lecta per a Jerusalem i que la portessin per mitjà de delegats, als quals ell s'uniria (vv. 3s). Un d'aquests portadors podia quedar unit a la comitiva de Pau i separar-se'n quan Pau ja és a Roma. Seria el Crescent de qui ens parla 2Tm 4,10³³.

Els Fets també ens parlen de Troes com a lloc de pas (Ac 16,8.11) i com a lloc on es concentra l'expedició (20,5s), prop d'una comunitat cristiana (vv. 7-12). També 2Cor 2,12 parla d'una

29. Tot i que, segons Rm 16,3, sembla que l'any 57 el matrimoni torni a ser a Roma, d'on havia estat expulsat en temps de Claudi (Ac 18,2).

30. Segons LESTAPIS, *L'énigme* 91s, Pau «enviaria» (segons el sentit de ἀπολείπω, defensat en pp. 52-54) Timoteu a Efes en el moment en què se'n va a Síria «passant per Macedònia» —segons Ac 20,3. Però, segons v. 4, Timoteu *acompanya* Pau en el viatge — hom diria que *en tot* el viatge.

31. Segons LESTAPIS, *L'énigme* 121-128, Demàs i Crescent, citats en 2Tm 4,10, serien, respectivament, Secundus i Caius, citats en Ac 20,4. Cert que tot lligaria més, però els arguments demostren la possibilitat d'aquest doble nom, més que no pas el fet.

32. Cf. *infra*, § 27.

33. Cf. *supra*, n. 31.

visita evangelitzadora (i d'un cert èxit!) de Pau a Troes. Un bon marc per a 2Tm 4,13.

Corresponen a aquest període dues de les tres anades de Pau a Corint (2Cor 12,14; 13,1). En la tercera, segons Ac 19,22, el precedeixen Erast i Timoteu. Pau resta tres mesos a Corint (Ac 20,2s diu «a Grècia»), durant els quals escriu la Carta als Romans (cf. Rm 16,1), en la qual, precisament, apareixen salutacions de Timoteu (v. 21) i d'Erast, «administrador de la ciutat» (v. 23). Es comprèn que Erast es quedés a Corint (2Tm 4,20).

Milet no apareix en les Cartes de Pau, però sí en els Fets, com una etapa del viatge a Jerusalem (Ac 20,15.17). Si l'«asiàtic» Tròfim (v. 4), que participava en aquest viatge, s'ha trobat malalt, és coherent que es quedi a Milet (2Tm 4,21)³⁴.

8. En Ac 28,16.30s es parla d'una captivitat de Pau a Roma, en règim de llibertat vigilada, com el que descobríem *supra* 14^a i 15^a.

Durant aquella captivitat devien ser compostes les Cartes a Filemó, als Colossencs, als Efesis, i potser també als Filipencs. De fet, Past mostra punts de concordança amb totes aquestes cartes³⁵.

Timoteu i Marc (vegi's *supra* 18^a) són en companyia de Pau, però tots dos en marxen durant la captivitat. De Marc se'n parla en Flm 24 i Col 4,10³⁶, on es diu: «rebeu-lo bé quan vingui». Timoteu apareix com a firmatari en Filemó, Colossencs i Filipencs, però no en Efesis. A més, en Fl 2,19, es parla d'una tramesa de Timoteu a Filips. Es comprèn que en 2Tm 4,11.21, se'ls torni a reclamar.

Altres coincidències quant a personatges:

a) Tíquic (*supra* 11^a i 17^a, Ac 20,4) apareix en Ef 6,21s i Col 4,7s, com aquell que porta notícies de paraula i, conseqüentment, les respectives Cartes. En 2Tm 4,12 es diu que ha estat enviat a Efes.

34. Cf., tanmateix, *infra*, § 9.

35. No pressuposem ni l'autenticitat ni la «romanitat» de cadascuna d'aquestes Cartes. Recollim, tanmateix, una sèrie de coincidències (*infra*, §§ 11.24) que, d'una manera o altra, han de contribuir a la solució de tots aquests problemes.

36. Cf. *supra*, n. 23.— Sobre la presència de Marc a Roma, com a «secretari» de Pere, tenim altres documents: 1P 5,13, així com PAPIES (citats per EUSEBI), *HE* III 15) i IRENEU, *AdvHaer* III 1,1. Tanmateix, H. M. SCHENKE, *Das Weiterwirken des Paulus und die Pflege seines Erbes durch die Paulus-Schule*, dins *NTS* 21 (1975) 505-518, entén que 1P és una carta «paulina» i que, gràcies a aquesta «Enteignung des 1. Petr» (p. 517), s'ha produït la «künstlich zustande gekommene Verbindung des Markus mit Petrus» (p. 518).

b) Lluc apareix com a «col·laborador» en Flm 24 i, com a «metge estimat», en Col 4,14; eventualment, sota la forma de «nosaltres»³⁷, en Ac 28,16. Segons 2Tm 4,11, és l'únic que ha quedat amb Pau.

c) Demàs, com hem dit, és citat en Flm 24 i Col 4,10, com també en 2Tm 4,10.

b) *Divergències*

9. La cosa estranya és que, malgrat tantes coincidències, l'exegesi hagi pogut pensar, sigui en la inautenticitat de Past, sigui —sobretot per 1Tm i Tt, com a resposta als crítics— en una col·locació posterior d'aquelles Cartes. És que les objeccions venien d'un altre cantó: de les diferències d'estil, de teologia o d'eclesiologia; dit d'altra manera: d'una especial dificultat a fer 1Tm i Tt contemporànies de les grans Cartes de Pau i a fer 2Tm contemporània de les Cartes de la Captivitat³⁸.

Però, fins i tot prescindint d'aquests capítols, crec que les coincidències són més per al qui mira de lluny que no pas per al qui mira de prop.

Apart qüestions d'apreciació (per exemple que, segons 1Tm, Timoteu sembla més un «legatus ad vitam» que no pas un «vicarius substitutus» per una temporada)³⁹ i qüestions que es resolen al·legant que hi pot haver diverses persones amb el mateix nom⁴⁰ (per exemple, Erast —Rm 16,23 coll. Ac 19,22— no es pot convertir tan ràpidament en «administrador de la ciutat» i quedar-se a Corint, 2Tm 4,20), hem de dir que Past sobrecarreguen excessivament l'agenda d'aquells dos períodes de la vida de Pau i suprimeixen sense deixar rastre els fets succeïts entre l'un i l'altre (des d'Ac 21,1 a 27,16): uns bons tres anys.

37. Les conegudes seccions «nosaltres» (en Ac, cc. 16.20s.27s), captades pel *Canon Muratori* (*infra*, § 16) i recollides amb tot detall per IRENEU (*AdvHaer* III 14,1). Se'n diu alguna cosa en J. SÁNCHEZ BOSCH, *El judeo-cristianisme hel·lenístic i la Carta als Hebreus*, dins *ButllABibCat* Sup 4 (1984) 38-69, § 36.

38. Els seguidors de la teoria «posteriorista» (com SPICQ i JEREMIAS-STROBEL), tot mantenint l'afirmació de l'autenticitat, també reconeixen profundes divergències de teologia i d'eclesiologia entre Past i les altres Cartes paulines.

39. Cf. *infra*, § 21.

40. Si hi havia diversos col·laboradors de Pau amb el mateix nom, el més normal és que s'afegís algun qualificatiu per a distingir-los.

Començant per aquest últim punt, observem:

- a) Past (*supra* 16^a) pressuposa la total continuïtat.
- b) Segons 2Tm 4,20, Pau informa Timoteu sobre fets als quals ell mateix va assistir, ja que, com hem dit (§ 7), era present en el viatge. Tot com si, entre 1Tm i 2Tm, Timoteu no s'hagués mogut d'Efes.
- c) Tròfim no podia quedar malalt a Milet (2Tm 4,20), ja que, a Jerusalem, va ser l'ocasió de l'empresonament de Pau (Ac 21,29)⁴¹.
- d) Pau (contra 2Tm 2,17; 4,14s) no pot informar Timoteu sobre una comunitat, on Timoteu resideix i ell no ha visitat des de fa quatre anys.
- e) Ni pot saber, passats quasi cinc anys, si tot ha quedat igual a Troes (contra 2Tm 4,13).

10. El període de residència de Pau a Efes (*supra* § 7), amb els dos empresonaments⁴², la crisi de Galàcia, les dues visites i les, si més no, quatre cartes als Corintis⁴³, estada a Troes i Macedònia i l'organització de la Col·lecta, si, a més comporta treball manual⁴⁴ i *alguna* activitat a Efes mateix, sembla que no deixa lloc a dues evangelitzacions com la de l'Epir i la de Creta (*supra* 10^a a 12^a).

Sobretot si Pau mateix evangelitza des de Nicòpolis fins a la Dalmàcia (algun centenar de quilòmetres!)⁴⁵. Si a Creta, Pau mateix hi ha deixat diverses comunitats ciutadanes, en les quals Titus ja pot

41. Tanmateix, segons LESTAPIS, *L'énigme* 54, Pau «deixa» (o «envia») Tròfim a Milet, quan va de Cesarea a Roma, passant per Creta: «Il avait simplement laissé derrière lui, sur le continent Asiate, Trophime malade à Milet.» L'Autor hi fa jugar la interpretació de ἀπολείπω (pp. 17-29), que ja hem trobat en nn. 18 i 30, a propòsit, respectivament, de Tt 1,5 i 1Tm 1,3. Però, també aquí, el context hi és contrari: entre altres coses, perquè un malalt no se'l deixa anar tot sol de Cesarea a Milet.

42. Entenem que havien de ser dos els empresonaments a Efes, perquè el que es descriu en 1Cor 15,32 és cosa llunyana i coneguda quan s'escriu 1Cor (εἰ... ἐθρηριομάχησα), mentre que el de 2Cor 1,8-11 és cosa recent i desconeguda (οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν...) quan s'escriu 2Cor.

43. A més de les dues Cartes conegudes, el text mateix ens en fa pressuposar una d'anterior a 1Cor (cf. 1Cor 5,9) i una d'intermèdia entre les dues canòniques (cf. 2Cor 2,3s.9; 7,8.12; 10,10). Avui dia es discuteix sobre el possible «retroba-ment» de l'Anterior i la Intermèdia (respectivament, en 2Cor 6,14-7,1 i en 2Cor 10-13), però no sobre l'existència de quatre cartes.

44. El gran text sobre el treball manual (1Cor 9,4-18) està escrit des d'Efes. També la frase d'Ac 20,34 figura en un discurs als ancians d'Efes.

45. Cf. *supra*, 12^a.— Nicòpolis i Dalmàcia són, respectivament, al Nord i al Sud de les fronteres orientals de Macedònia, però molt lluny dels centres que Pau va evangelitzar: Filipis, Tessalònica i, eventualment (cf. HAENCHEN in Ac 17,10-15), Berea.— Cf. *infra*, § 27.

constituïr preveres (Tt 1,5)⁴⁶. Si Pau hi pot «desplaçar» cinc figures importants, de les quals en coneixem tres: Titus, Apol·lo i Tíquic⁴⁷. Si, finalment, Pau ha de passar tot un hivern a Nicòpolis i hi ha de reclamar la presència de Titus (Tt 3,12)⁴⁸.

És cert que en més de dos anys es poden fer moltes coses. Però entenem que el dramatisme amb què Pau va viure les crisis de Gal·làcia i de Corint, així com la feina i les presons a Efes, no li permetien de prodigar-se —i fer prodigar els seus col·laboradors— en evangelitzacions de tanta empena.

11. Els dos anys que va durar la captivitat romana de Pau se'ns faran curts si, a tot allò que va passar en presència de Timoteu (*supra* § 8), hi hem d'afegir allò que Pau va viure en absència de Timoteu (*supra* 17^a i 19^a), més l'últim hivern, que Marc i Timoteu han de passar amb Pau (*supra* 20^a).

Recordem:

a) Pau converteix Onèsim, l'assumeix al seu servei i, tot i trobar-lo utilíssim, l'envia amb una carta (Flm 10-12).

Tampoc la Carta als Colossencs, precedida d'una altra als Laodicens (Col 4,10), pot ser considerada flor d'un dia. Hi ha una nova temàtica i una nova reflexió, que demanen un temps.

b) Els filipencs (suposada la romanitat de la Carta)⁴⁹ s'assabenten de la captivitat de Pau i senten «reflorir» el seu interès per ell (Fl 4,10). Li envien ajuts, portats per una persona, Epafrodit, que es queda per a tenir cura d'ell (2,25). Epafrodit es posa malalt a

46. Als paral·lels citats en n. 18, hi podem afegir 1Tm 3,6: «no neòfit». Es diu de l'ἐπίσκοπος, però podem observar que els πρεσβύτεροι de Tt 1,5 es converteixen en ἐπίσκοπος al v. 7.

47. Tíquic apareix en Ac 20,4; Ef 6,21; Col 4,7; 2Tm 4,12. Sobre Titus i Apol·lo, cf. *infra*, § 26.

48. El text no parla d'evangelització, sinó de «passar l'hivern». Si, com és de suposar, Pau passa l'hivern entre cristians coneguts, haurem de pressuposar encara un període anterior d'evangelització. Una d'aquestes dues estades ha de ser pressuposada per LESTAPIS, *L'énigme* 89s, quan ens diu que Pau pensava passar l'hivern a Nicòpolis, camí de Roma, en tornar de Jerusalem (a la llum de Rm 15,22-32, ens preguntàrem per què).— Tornem sobre el tema en § 27.

49. Cf. *supra*, n. 35.— Fl, en concret, és considerada unànimement com a autèntica. Quant a la seva «romanitat», la sèrie d'esdeveniments acabats de descriure (text) em fan pressuposar una captivitat llarga —com no ho podia ser cap de les dues de Corint (cf. *supra*, n. 42)— i suau —com no ho devia ser la de Cesarea, on, a part la major llunyania física i psicològica (Filips, com a «colònia» militar, es comunicava molt més freqüentment amb Roma que amb Cesarea), Pau devia restar incomunicat.

punt de morir, es guareix, es refà (vv. 26s) i Pau els el retorna (vv. 25.28), juntament amb la Carta.

c) Si, després d'això, encara han de venir la marxa de Timoteu, els missatges i les anades i vingudes dels d'Onesífor (*supra* 17^a), la primera «defensa» en què tots l'abandonen, seguida d'un període de major llibertat i de reconciliació amb Lluc i altres membres de la comunitat (*supra* 19^a), la seguretat de la mort i el retorn de Marc i Timoteu (*supra* 20^a), podem ben sospitar que dos anys no són un període gaire llarg.

I no acaben aquí els problemes:

d) Segons Fl 2,24 (cf. 1,27) i Flm 22, Pau sembla segur de ser absolut dintre de poc. Això lligaria amb la idea que Pau va ser alliberat, dos anys després d'introduïda la causa, per una mena de prescripció, que preveia la llei romana⁵⁰. En canvi, si a aquesta captivitat incorporem 2Tm, sembla que hi hem d'incloure les dues sentències que s'hi contemplen: l'una favorable (4,16s) i l'altra fatal (4,6s).

e) I, finalment, una qüestió de detall. Quant a la correspondència literal, queda perfecte que Tíquic porti la Carta als Colossencs (Col 4,7), firmada per Timoteu, després torni a Roma i, tot seguit, porti la Carta als Efesis (Ef 6,21), ja en absència de Timoteu. Això lligaria perfectament amb 2Tm 4,12. Però, si un pensa en les condicions en què es viatjava aleshores, n'hi ha veritablement per a compadir-lo!

12. En resum: si l'autenticitat de Past es considerés segura, seguiríem fent hipòtesis o resignant-nos a no trobar-ne, ja que tot historiador compta amb fets difícils d'explicar. De tota manera, aquestes divergències, unides a altres capítols de dificultat, poden donar peu a una hipòtesi en la qual les coincidències figurin com a «realitat al·ludida» (és a dir: «copiada» per un autor posterior) i les divergències s'atribueixin a la creativitat de l'autor⁵¹.

De tota manera, tant la dificultat de vincular Past a un cert període, com els altres capítols de divergència, poden hipotèticament resoldre's si trobem un període posterior en la vida de Pau amb el qual encaixi tota la història pressuposada per les Pastors.

És la hipòtesi que considerem tot seguit.

50. Cf. Dockx, *Chronologies* 335.

51. *Infra*, §§ 21-27, donem la nostra reconstrucció, en la qual la realitat al·ludida és, amb lleugers retocs, la d'aquesta hipòtesi «anteriorista».

3. *Hipòtesi posteriorista*

13. La hipòtesi anterior col·locava Past en uns moments als quals fan referència altres escrits: ens preocupàvem sobretot de la compatibilitat entre totes les dades. Col·locant-nos després d'Ac 28,30s, ens trobem amb una exigència molt més fonda (la de buscar la veritat històrica) i amb uns ajuts molt més reduïts (moltes menys dades).

La hipòtesi d'una segona activitat centrada a Efes (corresponent a *supra* 5^a a 13^a) i d'una segona captivitat a Roma (corresponent a *supra* 16^a a 20^a) no es pot ni plantejar per a qui entengui que «Quod non est in Actis (Apostolorum) non est in mundo»⁵². Tanmateix, si la hipòtesi (data de Past) i el seu marc històric (alliberament de Pau) són fruit d'una mateixa necessitat (salvar l'autenticitat de Past), tota la construcció resultaria bastant dèbil. Per això, abans de considerar la hipòtesi en ella mateixa (en els seus elements *b*) positius i *c*) negatius), ens hem de preguntar què sabem *a*) sobre l'alliberament de Pau i sobre la data de la seva mort.

a) *Els últims anys de Pau*

14. El Dret romà ens diu que els «dos anys sencers» (διετίαν ὅλην) d'Ac 28,30 corresponen al període en què una causa *pot* ser sobreseguda⁵³, però no poden dir-nos que de fet ho fos.

La dinàmica del Llibre dels Fets fa literàriament innecessària la narració de la mort de Pau: des de l'Eucaristia de Troes (Ac 20,7-12), la vida de Pau és col·locada a l'ombra de la Passió de Crist⁵⁴: Getsemaní (21,10-14), judici davant el Sanedrí (23,1-9) i davant el Procurador (cc. 24-26), mort i resurrecció simbòliques (c. 27: el naufragi), Pau acaba predicant (28,30s), com ressuscitat... Tot això

52. En diversos autors del present trasllueix encara el menyspreu amb què BAUR, *Paulus* 70, contempla la hipòtesi de l'alliberament. A la tendència crítica a no admetre més fets que els que estiguin irrefutablement demostrats, s'uneix la tendència a desconfiar de la Tradició com a intèrpret de l'Escriptura. Cf. *infra*, n. 61.

53. Cf. *supra*, n. 50.

54. Coincidim amb J. RIUS-CAMPS, *Qüestions sobre l'obra lucana I, RCat* (1980) 1-94, a dir que «La darrera pujada de Pau a Jerusalem és construïda en paral·lel amb la pujada de Jesús» (pp. 27-93), tot considerant que es tracta d'un paral·lel plenament positiu.— També Pere, segons Ac 12, passa per una experiència, en la qual es pot veure simbolitzada la mort (v. 6: les cadenes i els guardes), una *veritable* resurrecció (vv. 7.9.11) i una mena d'aparició com de ressuscitat (vv. 13-17).

és compatible amb un alliberament al cap dels dos anys, però tampoc no el pressuposa necessàriament⁵⁵.

L'esperança quasi segura, expressada en Flm 22 i Fl 2,24, tampoc no pot ser argument del fet («No es pot dir blat...»)⁵⁶.

Contra el parer d'Ireneu (*Adv Haer* III 14,1ss), que engloba 2Tm en el conjunt de les Cartes de la Captivitat, Eusebi (*HE* II 22,1-6) dedueix de 2Tm 4,16s («la primera defensa... vaig ser alliberat de la boca del lleó») l'existència d'una primera captivitat⁵⁷. La hipòtesi posteriorista no pot acceptar-li l'argument, ja que, si 1Tm és posterior a l'alliberament, Timoteu no necessita que l'informin sobre aquest punt⁵⁸.

Per tant, entenem que les úniques dades *positives* sobre l'alliberament són les mateixes que ens parlen d'una estada de Pau a Espanya: fonamentalment la Carta de Climent i el Cànon de Muratori.

15. Examinem aquestes dades.

Climent parla, trenta anys després dels fets⁵⁹, en nom de l'església de Roma, és a dir: del testimoni més pròxim a un eventual alliberament, un eventual viatge a Espanya i una eventual mort de

55. Si val la interpretació donada, el simbolisme de mort i resurrecció, representats, respectivament, pel naufragi i la predicació oberta (μετὰ πάσης παρησίας ἀνακωλύτως) d'Ac 28,31, exclou que es parli de fets posteriors, tant si Pau va ser alliberat com si va ser ajusticiat. Prescindint del simbolisme, també es pot defensar (cf. SPICQ I 126-129) que el text com a tal porta a pensar en un alliberament.— Així ho entén també J. D. QUINN, *Paul's last Captivity*, en E. A. LIVINGSTONE, *Studia Biblica* III, Sheffield 1980, pp. 289-299, pel valor històric que concedeix a Past, tot i negar-ne l'autenticitat. També W. METZGER, *Die letzte Reise des Apostels Paulus*, Stuttgart 1976, pp. 16-18, malgrat que negui el viatge a Espanya (*infra*, n. 60).

56. Pau és certament presoner (cf. δέσμιος en Fl 1,7-13s.17; δέσμιός en 1,7-13s.17), i no pas alliberat, mentre escriu aquelles cartes.

57. IRENEU, *AdvHaer* III 15, atribueix a un mateix moment 2Tm 4,11 i Col 4,14. EUSEBI, *HE* II 22,1, inspirant-se en Ac 27,24 («T'has de presentar al Cèsar»), identifica el «lleó» de 2Tm 4,17 amb Neró mateix que, la primera vegada, l'hauria absolt. Tota la disquisició d'Eusebi demostra que els lectors de l'època atribuïen 2Tm a la «primera» captivitat. El tema és estudiat detalladament en LESTAPIS, *L'énigme* 149-160.

58. Cf. *supra*, n. 24. Aquesta consideració portaria, si més no (sense problema per a Eusebi), a excloure 1Tm de la hipòtesi «posteriorista».

59. Segons IRENEU, *AdvHaer* III 3,3, Climent «havia vist els mateixos Apòstols, tenia a les oïdes la seva predicació i davant els ulls la seva tradició». Se'l col·loca, amb força unanimitat, a finals del s. I.— ROBINSON, *Redating*, 327-335, encara avançaria més la data. *Infra*, §§ 30-32, parlem de les relacions de Climent amb Past.

Pau a Roma. Diria, doncs, que l'única qüestió pertinent és la de si hem entès bé el seu testimoni⁶⁰.

En el c. 5 de la seva Carta, Climent anomena tres vegades el ministeri universal de Pau:

«Havent estat pregoner a Orient i a Occident» (1Cl 5,6);

«Havent ensenyat la justícia a tot el món» (*ib.* 7),

«i havent arribat a l'extrem de l'Occident» (*ib.*).

La primera d'aquestes frases ens confirma que δύοις vol dir Occident, en contraposició a Orient. Per ella mateixa, pot tenir el valor de Rm 15,19: «des de Jerusalem fins a l'Il·líric». Però crec que la tercera frase indica amb prou claredat que Pau va anar a Espanya: a) perquè, en un text on els καί («i») no abunden, va unida amb un καί a l'anterior (com qui diu: «tot el món i una mica més»); b) perquè precisa: «l'extrem» (τέρμα) de l'Occident. No crec que, des de Roma, es pugui pensar que l'extrem de l'Occident és... Roma mateix⁶¹.

16. El cèlebre fragment de Muratori, de la segona meitat del s. II⁶², parlant dels Fets dels Apòstols, escriu:

«... tot passava en presència seva (de Lluc), com evidentment ho demostra el fet que suprimeixi la passió de Pere i el viatge de Pau, que de Roma va anar a Espanya».

60. METZGER, *Die letzte* 18-20, afirma clarament que la persecució de Neró va fer perdre la memòria a la Comunitat de Roma. Altres (cf. M. SOTOMAYOR, *La Iglesia en la España Romana*, en R. G. VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España I*, Madrid 1979, pp. 159-165) diuen que Climent ho dedueix de Rm 15,24.28, «comme si le projet ferme, renouvelé, explicite d'un voyage devait infirmer ou annuler la valeur du document qui relate sa mise à exécution» (SPICQ I 136s). Cf. *supra*, n. 52.

61. BAUR, *Paulus* 231, dona un altre sentit a la frase: «Er kam zu seinem sich im Occident gesteckten Ziel» (al seu punt d'arribada, a Occident). Ell mateix, *Die sogenannten* 71, diu que acceptar el testimoni de Climent sobre Pau ens portaria a acceptar-ne el testimoni sobre Pere: «Wollte man auf sie etwas bauen, so müsste man mit demselben Recht auch des Apostels Petrus römischen Aufenthalt... Glauben schenken». — Accepta aquest testimoni, fins a les últimes conseqüències, H. LIETZMANN, *Petrus und Paulus in Rom*, Bonn 1915, p. 175: «Dass nur Spanien gemeint sein kann, sollte nicht mehr bestritten werden». — La tesi és acceptada en els Comentaris de BROX, HANSON, HOLTZ, JEREMIAS-STROBEL, les Introduccions de KÜMMEL i SCHELKE; A. von HARNACK, *Mission und Ausbreitung des Christentums*, Leipzig 1924, p. 83: «bis an den Gegenpfehl des Westens hin»; sim. E. DINKLER, dins *ThR NF* 25 (1959) 189-230, p. 209s. QUINN, *Captivity* 293: «A Pauline mission in the Western reaches of the Empire was somehow known in the Second Christian generation».

62. En lín. 74-77, el *Canon* s'autodata com del temps de Pius I, el qual és conegut de Dionís de Corint (ca. 170, citat per EUSEBI, *HE* V 6,4), com a predecessor d'Anicet, Eleuteri i Soter.

Curiosament, no diu que no parli de la passió de Pau, potser perquè li sembla prou ben recollida en altres documents⁶³. Podem imaginar que l'autor pregunta als ancians de la comunitat: «Com és que els Fets dels Apòstols no parlen del martiri de Pere a Roma?», i li contesten: «Perquè Lluc només escrivia d'allò que havia presenciats⁶⁴: per això tampoc no menciona el viatge de Pau a Espanya.» És a dir: al meu entendre, no es tracta ni d'una deducció d'un text ni d'una saga etiològica, sinó d'una notícia que l'ajuda a explicar allò que ell no s'explica. Si més no, es pot considerar com un ressò atendible de la notícia de Climent.

De cara al nostre tema, la conclusió seria que només tenim notícies directes de l'alliberament de Pau en la mesura en què tenim notícies de l'anada de Pau a Espanya.

17. Quant a l'any de la mort de Pau, Eusebi, indirectament, la data, juntament amb la de Pere, l'any catorzè del regnat de Neró, és a dir: entre el 67 i el 78⁶⁵. Però es tem que aquesta data tardana sigui deguda a la voluntat de donar a Pere vint-i-cinc anys d'episcopat a la seu de Roma⁶⁶. Sense voler dirimir la qüestió, diria que el text de Climent (1Cl 6,1, a continuació del citat) invita a col·locar el martiri de Pere i Pau més en l'epicentre de la persecució. Diu:

«A aquests homes de santa conducta, s'hi va unir una multitud d'escolits, els quals, per causa de l'enveja, van sofrir moltes injúries i turments.»

Tanmateix, la data tardana és ben possible, sobretot en el cas de Pau, que no devia ser a Roma en el moment d'esclatar la persecució.

Per tant, el problema d'una datació tardana de Past és, si més no, plantejable.

63. Si més no, la «passió» de Pau a Roma pot ser commemorada (i això és el que trobava a faltar la comunitat de Roma!) amb els documents que *pròpiament* parlen de la seva primera Captivitat: Ac, Ef, Col, Flm, 2Tm.

64. *Supra*, n. 37.

65. EUSEBI, *HE* II 25,8, cita Dionís de Corint (ca. 170), segons el qual Pere i Pau van morir «al mateix temps» (κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν: no se'n dedueix simultaneïtat estricta).— Segons el mateix EUSEBI, *HE* II 25,7 i III 1,2,3, va ser sota Neró; de III 13 es dedueix que Pere devia morir al final del regnat de Neró.

66. De fet, EUSEBI (*HE* II 14,6) col·loca l'arribada de Pere a Roma en el regnat de Claudi. Dels «vint-i-cinc anys de Pere» se'n parla en el *Liber Pontificalis* (ed. DUCHESNE, Paris 1886, p. 118). Cf. LESTAPIS, *L'énigme* 158s.

b) *Elements positius*

18. L'avantatge més clar de tal datació és que permet de col·locar Past a alguns anys de distància de totes les Cartes anteriors, àdhuc les de la Captivitat i, per tant, permet de pressuposar elements nous en l'ordenament eclesiàstic, noves necessitats —i noves modes!— de la comunitat i, fins i tot, certs canvis en el caràcter de Pau («indicis de vellesa»)⁶⁷.

Per altra banda, és positiu que es puguin resoldre totes les «divergències» que plantejàvem en apartats anteriors (§§ 9-11). En concret:

- a) Una història seguida entre 1Tm i 2Tm.
- b) Un temps per a l'evangelització de Creta i de l'Il·líric.
- c) Una captivitat diferent⁶⁸, en la qual Marc i Timoteu no participen, si no és al final (la coneixença de Timoteu amb la comunitat i la col·laboració de Marc amb Pau —*supra* 18^a— poden atribuir-se a una *primera* captivitat).
- d) Una captivitat en la qual hi pot haver una primera defensa i un final tràgic (*supra* 19^a i 20^a) i no el final feliç que pressuposen Flm 22 i Fl 2,24.

c) *Elements negatius*

19. Entenem que cadascuna de les coincidències amb fets anteriors (recollides en els §§ 7s) juga contra la hipòtesi posteriorista. *No pot ser* que, passats tants anys (una mitjana de cinc), es puguin repetir, de manera tan exacta, escenaris, personatges i fets⁶⁹.

Si Pau va realitzar les visites promeses en Flm 22 i Fl 2,24, per a després anar-se'n a Espanya, *els havia de repetir* que se n'anava a Espanya, perquè ja no tenia lloc en aquelles regions (Rm 15,23),

67. Aquest últim aspecte és subratllat per SPICQ I 147-156: «La psychologie de l'auteur des Pastorales». En pp. 138-146 fa la reconstrucció dels viatges pressuposats.— També col·loquen Past en aquest període, DOCKX, *Chronologies*; METZGER, *Die letzte*, així com els Comentaris de HOLTZ, RIDDERBOS i JEREMIAS-STROBEL.— En canvi, QUINN, *Captivity* 293, l'hi col·loca com a realitat al·ludida: «The author intended... to sketch the last months of Paul's apostolate.»

68. La qual, com dèiem en §§ 14-16, considerem que va existir.

69. Segons LESTAPIS, *L'énigme* 171-177, de la col·locació de 2Tm en una segona Captivitat, en resulten sis «doublets», sis repeticions massa literals de la mateixa història. Ja BAUR, *Paulus* 70, havia dit: «die letztere [Gefangenschaft ist] eigentlich nur eine Umsetzung der ersteren in spätere Zeit».

que volia anar «més lluny» a evangelitzar (2Cor 10,15s). Després d'això, ja *no podia* tornar-hi⁷⁰.

Ni podia deixar Espanya sense més ni més: és un fet que no hi va deixar res que s'assemblés a les comunitats de Corint, d'Efes o de Filips, citades amb gran elogi en la literatura immediatament posterior⁷¹. Per tant, si podia, s'hi havia de quedar. I no és tan fàcil imaginar que, en els moments més dramàtics de la persecució de Neró, Pau recorregués milers de quilòmetres per les vies més con-corregudes de l'Imperi i que, en aquells moments, pogués escriure dues cartes (1Tm i Tt), en les quals ni es menciona la persecució⁷². És més lògic, doncs, imaginar que si l'evangelització a Espanya no va fer, de moment, grans progressos, és perquè Pau va ser detingut i enviat a Roma⁷³.

Per altra banda, les esglésies del seu ministeri anterior, en tots aquells anys, devien haver desenrotllat la seva organització interna. No és tan fàcil que ara Pau es mogui per tots aquells escenaris com si res no hagués passat, els «col·loqui» Timoteu (1Tm 1,3) amb facultats plenipotenciàries i l'hi deixi, en principi (cf. 2Tm 4,2-4) fins després de la seva mort. I certament que, entre les moltes tradicions de l'església d'Efes, n'hi ha de contràries a un llarg ministeri de Timoteu⁷⁴.

70. SPICQ I 129-134, recull els textos bíblics que fan importantíssim per a Pau el viatge a Espanya. Afegim: les mateixes raons que l'hi van fer anar, l'havien de retè-nir allà fins que Espanya no estigués suficientment evangelitzada.— Segons HARNACK, *Mission* 79-81, la línia transversal és la que explica tots els viatges de Pau (cf. p. 81: «Der Richtpunkt 'Spanien' statt 'Afrika' oder 'Gallien' zeigt, dass es wirklich auf eine Transversale abgesehen war»).

71. El cèlebre text de TERTUL·LIÀ, *PraescHaer* 24,36: «Percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident... Proxima est tibi Achaia, habes Corinthum. Si non es longe a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adiaces, habes Romam».— Tanmateix, IRENEU, *AdvHaer* I 10,2, al·ludeix a esglésies «en les Ibèries» (ἐν ταῖς Ἰβηρίαις).

72. Cf. la crítica de LESTAPIS, *L'énigme* 75-78, a tots aquests periples. En conclou que «en ne considérant que le pur enchaînement physique des faits et événements, tout cela se tient. Mais... le contexte que supposent tous ces périples n'est guère celui que l'incendie de Rome a marqué et qui ne fait présager rien de bon».— Segons DOCKX, *Chronologies* 119-128, Pau va ser alliberat l'any 58 (enlloc del 62 o 63, que, segons la data que hem suposat per a l'inici del mandat de Festus—cf. *supra*, n. 27— considerem més probable): això permetria una evangelització suficient (quatre anys, segons l'Autor!) d'Espanya, però quedarien dempeus els problemes indicats.

73. És el que feia PLINI, *Ep* X 96,4, abans de rebre instruccions de Trajà: «Fuerunt alii similis amentiae quos, quia cives romani erant, adnotavi in Urbem remittendos.»

74. Inspirant-se en 1Tm 1,3, EUSEBI, *HE* III 4,5, fa de Timoteu bisbe d'Efes.

En qualsevol cas, un home que porta quasi vint anys de vida ministerial no serà menyspreat precisament per la seva joventut! (contra 1Tm 4,12)⁷⁵.

Tot el que sabem sobre la persecució de Neró, ens fa difícil acceptar que, després del 64, el que podia ser considerat *màxim responsable* de la difusió del Cristianisme per tot l'Imperi, pogués tenir una captivitat com la de *supra* 15^a a 20^a: llarga, oberta, amb una primera «defensa» de la qual surt més o menys alliberat, amb una condemna final que li permet d'esperar l'hivern i demanar subsidis personals (Marc i Timoteu) i reals (la capa i els llibres). Més aviat sembla que Neró no havia aconseguit de fer creure a la seva gent que els cristians haguessin incendiat Roma, però sí que els cristians havien de ser destruïts⁷⁶.

Finalment, si, en la hipòtesi anteriorista (§ 9), ens hi mancava una al·lusió als fets que van d'Ac 21,1 a 27,16, aquí ens manca, a més, l'al·lusió a tota la història posterior. Que se'ns parli d'Antioquia, Iconi i Listra (2Tm 3,11; *supra* 4^a), quan hi ha hagut dues llargues captivitats (Cesarea i Roma), un viatge —suposem— a l'extrem de la terra i tantes altres coses, no ens sembla tan fàcilment explicable si 2Tm va ser escrita vers l'any 67.

4. La hipòtesi de la inautenticitat

20. Si realment hem exclòs qualsevol moment de la vida de

Però ni les Cartes a les esglésies d'Àsia (Apc 2,1-3,22) ni els fragments de *Papies*, «deixeble de Joan i company de Policarp» (IRENEU, *AdvHaer* V 33.4; EUSEBI, *HE* III 39,1), mostren indicis de tradició paulina en aquella regió.

75. Cf. tanmateix les explicacions de SPICQ *in h. l.*

76. Tant les paraules de TACIT, *Ann* XV 44, que afirma la culpabilitat dels cristians *prescindint* del tema de l'incendi de Roma («haud perinde in crimine incendii, quam odio humani generis convicti sunt»), com les de SÜETONI, *Vita Neronis* 16, que parla de la persecució neroniana *sense referència* a l'incendi («adflcti suppliciis christiani, genus hominum superstitionis novae et maleficae»), deixen clar que, mentre Neró visqué, els Apòstols estaven en perill en qualsevol lloc i en qualsevol moment. La carta citada de Plini (n. 73) mostra dues persones (Plini i Trajà), no inclinades a la crueltat, que apliquen en sentit restrictiu («Conquirendi non sunt... sine auctore vero appositi libelli in nullo crimine locum habere debent») una norma anterior. Tot i que la qüestió és discutida (cf. els articles de J. W. BORLEFFS, *Institutum Neronianum* (pp. 217-235) i J. ZEILLER, *Institutum Neronianum, Hirngespinnst oder Wirklichkeit* (pp. 23-243), en R. KLEIN, *Das frühe Christentum im römischen Staat*, Darmstadt 1971, entenem que la norma al·ludida per Plini i Trajà, aplicada de manera diversa en diversos moments, provenia del mateix Neró.

Pau, com el moment en què Past van ser escrites, hem d'entendre que ho van ser per algun altre autor després de la mort de Pau.

Aquesta hipòtesi haurà de ser confirmada des del punt de vista de l'estil i dels continguts. Però s'ha de reconèixer que comporta molts inconvenients en ella mateixa: per exemple, no es pot pensar en un «falsari»⁷⁷, sinó en una persona que ha arribat molt endintre en el coneixement de l'Apòstol i, en unes certes circumstàncies, se sent cridat a escriure en nom d'ell.

Entre altres coses, en aquella època no es tenia la capacitat de combinar documents i «recrear» situacions que es pot tenir avui dia⁷⁸. Per tant, molts dels encerts de Past (en la nostra hipòtesi) no poden ser deguts a un simple treball de gabinet, sinó que pressuposen records personals —immediats o mediats— sobre les coses narrades.

Amb plena consciència de muntar una hipòtesi sobre una altra hipòtesi, intentaré de reconstruir el procés que podia portar, respectivament, a escriure a) 1Tm, b) 2Tm i c) Tt. Sense que amb això vulguem comprometre tot el que s'ha dit abans, avançarem una última hipòtesi d) sobre l'autor de Past i la possible data de composició.

a) *La Primera a Timoteu*

21. Les repeticions en el si de les tres Cartes fan difícil de pensar que fossin concebudes alhora⁷⁹. Entenem, doncs, que l'autor

77. Seria difícil no veure un treball pseudepigràfic en la Carta de Jaume (cf. J. SÁNCHEZ BOSCH, *Llei i Paraula de Déu en la Carta de Jaume*, dins *RCatT* 1 [1976] 51-77) i en la Segona de Pere. Sobre pseudepigrafia i NT, vegi's N. BROX, *Falsche Verfasserangaben. Zur Erklärung der frühchristlichen Pseudepigraphie*, Stuttgart 1975, més el recull d'articles, dirigit pel mateix autor: *Pseudepigraphie in der heidnischen und jüdischen Antike*, Darmstadt 1977.— K. M. FISCHER, *Anmerkungen zur Pseudepigraphie im NT*, dins *NTS* 23 (1976/7) 76-81, considera el període de la pseudepigrafia, anterior al dels Pares Apostòlics, com a decisiu en la història de l'església primitiva (cf. *infra*, § 32).— Presentar el «falsari» com a única alternativa a la tesi de l'autenticitat (com fa SPICO I) representa una simplificació excessiva dels fets.

78. L'estudi minuciós de A. LINDEMANN, *Paulus im ältesten Christentum*, Tübingen 1979, mostra com, per exemple, els Pares Apostòlics uneixen una gran veneració per la figura de Pau a un coneixement bastant minso de la seva història i els seus escrits. Aquest coneixement encara és més inexacte en la literatura marginal (apòcrifa o gnòstica) de la mateixa època.

79. Segons P. TRUMMER, *Corpus Paulinum — Corpus Pastorale*, dins K. KERTHELGE, *Paulus in den neutestamentlichen Spätschriften*, Freiburg 1981, pp. 122-145, la multiplicat de cartes serveix, d'una banda, per a glorificar la figura de Pau

devia escriure'n l'una darrere l'altra, a mesura que noves necessitats —i l'èxit de les Cartes anteriors— li n'anava fent veure la conveniència.

L'origen de 1Tm podien ser unes doctrines arribades a Roma⁸⁰, provinents d'Efes, sota el nom d'Himeneu i Alexandre (*supra* 7^a), que no coneixem per altres fonts⁸¹. L'autor entén que, més que una discussió de detall sobre la doctrina, convé que l'església es mantingui com un exèrcit ben compacte. No atrevint-se a escriure una «Carta als Efesis», que la comunitat d'Efes hauria pogut impugnar, escriu una «Carta a Timoteu», que podia haver mort durant les persecucions anteriors. La centra a Efes, on Pau havia tingut un centre (*supra* § 7), des d'on Pau havia anat per una temporada a Troes i Macedònia (2Cor 2,13; 7,15; *supra* 6^a), deixant probablement Timoteu a Efes⁸², ja que Titus era a Corint i l'havia d'anar a trobar (2Cor 2,13; 7,6.13.14; 8,6.16.23; 12,18).

La carta parlarà amb especial interès de les reunions de la comunitat (c. 2) i dels «gremis» que li poden donar consistència: els «ministres» i les viudes (cc. 3-5)⁸³; mostrarà una especial suspicàcia envers les dones (2,9-15; 5,11-15) i els rics (6,5-10.17-19): elles, com a especialment influenciables pels nouvinguts⁸⁴; ells, com aquells que, per esnobisme, els ofereixen protecció⁸⁵.

(2Tm), de l'altra, per a mostrar la universalitat de la seva missió (1Tm-Tt).— QUINN, *Captivity* 291, també pensa en un bloc, encapçalat per Tt: «The expressive (66 word) introduction to Titus (1,1-4) appropriately introduces a thirteen chapter collection... The two 'letters' to Timothy are deliberately juxtaposed, to be read in tandem.»

80. Com que Efes és punt de referència en 1Tm (*supra*, § 5: 6^a, 7^a, 8^a), en 2Tm (16^a, 17^a) i —probablement— en Tt (10^a, 11^a), també es podria pensar que els problemes no van sortir d'Efes i, per tant, la Carta va sorgir allà mateix.— Tanmateix, el possible sentit real de 2Tm 4,21b (cf. *infra*, n. 99) i el possible coneixement de la Carta per Climent (*infra*, §§ 30-32) parlen en favor de l'origen romà.

81. En Ac 19,33 surt un Alexandre, però no sembla que sigui cristià.

82. Tant 1Cor 4,17; 16,10, com 2Cor 1,1.19, ens fan suposar llargues estades de Timoteu a Efes.

83. La consistència del grup de les viudes, com una mena de «segon presbiteri», és testificada per Ac 9,39.41 (cf. 6,1), la Carta de Climent (1Cl 8,4), les d'Ignasi (ISm 13,1: «les verges, anomenades viudes»; cf. 6,2; IPol 4,1), la de Policarp (PolFl 4,3; cf. 6,1) i el Pastor d'Hermes (Vis II 4; Mand VIII; Sim I; V 3).

84. Segons MASSINGBERD-FORD, *Proto-Montanism* 345s, la implicació de la dona era un punt essencial: «The danger... was the elevation of prophet or prophetes above the status of presbyters and bishops... the development of an 'elect' or spiritual element in the church as opposed to the *psychici* and the too progressive emancipation of women.»

85. L'Església, que no disposa d'edificis propis, s'ha de reunir a casa dels cris-

En 1Tm 1,13-16, fa la (auto)presentació de Pau («blasfem, perseguidor, insultant», «primer» entre els pecadors —*supra* 1^a), inspirant-se, probablement en la retòrica del Llibre dels Fets: «... respirant amenaces i mort» (Ac 9,1)⁸⁶. En el record de l'ordenació de Timoteu (1Tm 1,18; 4,14; *supra* 3^a), s'inspira en l'escena d'Ac 13,1-3 («A Antioquia hi havia profetes i mestres...») per a la profecia i per a la imposició col·lectiva de les mans⁸⁷. Quant al «presbiteri» (1Tm 4,14), a més de la realitat del seu propi temps, pot inspirar-se en Ac 14,23, on es diu que Pau ordenava preveres en les ciutats que havia visitat durant el primer viatge.

La frase de 1Tm 4,12: «Que ningú no menyspreï la teva joventut» (*supra* 4^a), demostra que l'autor considera llunyana l'època en la qual *col·loca* la Carta. Correspon, sobretot, a l'afecte del pare (cf. 1,2.18), que sempre veu els fills massa joves i té por que no els tindran el respecte que li han tingut a ell.

És a dir que, en certa manera, 1Tm també és un «discurs de comiat»⁸⁸.

b) *La Segona a Timoteu*

22. Hi ha tants lligams entre 1Tm i 2Tm (*supra* 16^a, des del punt de vista dels «personalia»), que crec que l'Autor, després d'haver escrit (i potser difós amb un cert èxit) la Primera, devia pensar a escriure la Segona.

Sense deixar la preocupació de fons per les doctrines d'Himeneu i Alexandre (citats, respectivament, en 2Tm 2,17; 4,14), té especial

tians més rics, els quals, *ipso facto*, se sentiran peces importants. Cf. G. THEISSEN, *The Social Setting of Pauline Christianity*, Edinburgh 1982, pp. 69-119.

86. En els Fets, Pau comença molt jove (Ac 7,58: νεανίας), però, en la persecució d'«aquell mateix dia» (8,1), ja és un home gran que «entrava a les cases, en treia homes i dones i els lliurava a la presó». En les cartes indiscutibles, la fórmula és: «vaig perseguir l'església de Déu» (1Cor 15,9; Ga 1,13; Fl 3,6); només Ga afegeix adjectius: «exageradament... i la castigava». Tant Ga (Ga 1,14) com Fl (Fl 3,6) adverteixen que ho va fer per causa del seu zel. Semblantment, Ga (Ga 1,15s) i Fl (Fl 3,7-11) ens porten a parlar d'una crida (vocació), més que no pas de la conversió del primer dels pecadors.

87. «Imposaren», en plural, apareix també en 1Tm 6,6 i 8,17. Per altra banda, «el *carisma*... per la imposició de les mans» pot relacionar-se amb 8,17s: «per la imposició de les mans... es dona l'Esperit». — Ni els πρεσβύτεροι —o el πρεσβυτέριον—, ni la imposició de les mans, ni la donació d'un *carisma* per mitjà d'un ritu jeràrquic, es troben en les Cartes indiscutibles de Pau.

88. Cf. J. MUNCK, *Discours d'adieu dans le NT et dans la littérature biblique*, dins *Aux sources de la tradition chrétienne* (Fs. Goguel), Neuchâtel 1950, pp. 155-170; sobre 1Tm, p. 162.— Des d'una hipòtesi anteriorista, REICKE, *Chronologie*

interès a glorificar la persona de Pau⁸⁹ i a subratllar la Successió apostòlica (o bé: la Tradició cristiana), que ve de l'Antic Testament (com a Escriptura!, 3,14-17), de Crist i dels primers cristians (al·ludits en 2,8.11-13; cf. vv. 8.14: Μνημόνευε, ὑπομίμησκε: «recorda!»), és encarnada per Pau (cf. 1,1.11) i és transmesa solemnement a Timoteu (4,1-8), perquè ell la transmeti a d'altres (2,1-7)⁹⁰.

Per a la biografia de Pau, que es «repassa» com correspon a un discurs de comiat, s'inspira indubtablement en el Llibre dels Fets. L'activitat que Pau va realitzar tot sol —els anomenats segon i tercer viatge— hi apareix per mitjà de representants de les diverses comunitats: Crescent de Galàcia (4,10), Demàs de Tessalònica (4,9; cf. Flm 24; Col 4,14), Erast de Corint (4,20; cf. Ac 19,22; Rm 16,23), Tíquic d'Efes (4,12; cf. Ac 20,4; Ef 6,21s; Col 4,7s), així com Prisca i Aquila, que l'acompanyen de Corint a Efes (4,19; cf. Ac 18,2.18.26; 1Cor 16,19 i Rm 16,3). Per mitjà de les coses o de les persones que hi ha «deixat»⁹¹ evoca els emotius comiats de Troes (4,13; cf. Ac 20,7-12) i Milet (4,20; cf. Ac 20,17-38). El primer viatge, en canvi, el sintetitza en 3,11: «el que em va passar a Antioquia, Iconi i Listra», al·ludint, respectivament, a Ac 13,14-50; 14,1-6a; 14,6b-20)⁹².

Apart la conversió (descrita, com dèiem, en 1Tm) i l'estada a Roma (que forma el teló de fons de tota la Carta), diríem que 2Tm recull tot el que el Llibre dels Fets ens diu sobre Pau. Amb una gran excepció: els molts viatges de Pau a Jerusalem, com a Apòstol (9,26-30; 11,27-30; 12,25; 15,2-29; 18,22; 21,15-23,24) i abans de

84s, entén 1Tm com «eine in Ephesus gehaltene Mahnrede... entsprechend der von Lukas angeführten Abschiedsrede des Paulus vor den Ältesten aus Ephesus».

89. Cf. R. F. COLLINS, *The image of Paul in the Pastorals*, dins *LavalTPhil* 31 (1975) 147-173; J. WANKE, *Der verkündigte Paulus der Pastoralbriefe*, dins *ErfTSt* 37 (1977) 165-189.

90. Cf. J. MUNCK, *Discours* 162s; O. KNOCH, *Die 'Testamente' des Petrus und des Paulus*, Stuttgart 1973, pp. 44-64.

91. Segons N. BROX, *Zu den persönlichen Notizen der Pastoralbriefe*, dins *Pseudepigraphie* 272-294; pp. 290-293, parlar de coses que un s'ha deixat és un dels «tòpics» normals en les cartes de l'època. Per a P. TRUMMER, *Mantel und Schriften: 2Tim 4,13*, dins *BZ* 18 (1974) 193-207, la notícia mostra «die apostolische Selbstzeichnung und das Leben mit der Schrift» (p. 207).

92. La frase, començada en el v. 10, sembla implicar que Timoteu l'ha acompanyat (παρηκολούθησάς μου) en totes aquelles peripècies. És cert que Timoteu, enrolat a partir d'Ac 16,1, mal podia participar en les peripècies d'Antioquia de Pisídia (Ac 13), quan la seva ciutat (Derbe —cf. 20,4— o, millor —cf. 16,1—, Listra) encara no estava evangelitzada. De tota manera, era de per allí i podia haver viscut aquelles aventures de segona mà. En qualsevol cas, el «bon testimoni» que Timoteu

ser-ne (7,58; 8,1.3; 9,1s; com també: 22,3)⁹³. Més encara: com ja hem observat (§ 9), la història que hauria d'anar entre 1Tm i 2Tm (el gran viatge de Pau a Jerusalem) ha estat acuradament «recosida». Fins i tot l'efesi Tròfim, causant de tanta peripècia (Ac 21,29), se l'ha deixat malalt a Milet, com qui vol fer «fondre» tota la història⁹⁴.

23. Ben mirat, no es diu ni tan sols que Pau fos jueu.

Des del punt de vista de la doctrina, Past representen un pas més vers l'hel·lenització (o bé: desjudaïtzació) del Cristianisme. Des del punt de vista dels «personalia», podem observar, entre altres coses, que *tots els noms* de persones vivents són grecs o llatins.

Això ens porta a una certa consideració: Pau sembla més segur de la fe de Lois i d'Eunice (1,5; *supra* 2^a; observi's: noms ben grecs!) que no pas de la de Timoteu, amb el qual està des de fa tants anys⁹⁵. També diu que Timoteu, des de la més tendra infància (3,15: ἀπὸ βρέφους!), coneix les «sagrades Escripures», que poden fer d'ell un «savi» (σοφίσαι) de cara a «la salvació per mitjà de la fe en Jesu-Crist»⁹⁶. També insisteix (1,6, en un cert contrast amb 1Tm 4,14) que ell mateix li va imposar les mans⁹⁷. Però *no diu*

tenia de part dels germans de Listra i d'Iconi (v. 2) vol dir que ja s'havia mogut per la regió des del primer moment.

93. Afegim-hi que Ac 22,17-21, forçant una mica la història (cf. Ga 1,16; Ac 9,14), fa que Pau rebi el mandat de predicar als gentils en el mateix Temple de Jerusalem.

94. Al sentit obvi de la frase (cf. *supra*, n. 41), s'uneix el fet de la supressió, sembla que voluntària, de tot el que fa referència a Jerusalem en la vida de Pau.

95. En qualsevol cas, pel que dèiem en la n. 91, la fe *cristiana* no va habitar *primer* en la seva mare i en la seva àvia, senzillament perquè Timoteu és cristià des de la primera evangelització de la seva ciutat. O es tracta de fer-se el vell, recordant els temps de l'àvia, o es tracta de «desjudaïtzar» el passat de Timoteu. Això últim entén BROX, *Notizen* 277-279, el qual, semblantment, pensa que, en 1,3, es desjudaïtza el passat de Pau: «Man wird schwer annehmen, dass für den Autor der Briefe der Übergang von Judentum zur Kirche so 'unauffällig' und bruchlos sich vollzog, wie es hier gemeint zu sein scheint» (p. 278); «Das Ideal christlichen Glaubens... ist schon in Paulus und Timotheus verkörpert» (p. 279).

96. Més que els valors cristians de l'AT per als jueus (no anomenats en tota la Carta), se subratlla —creiem— el dret dels cristians a utilitzar l'Antic Testament.

97. Els autors donen diverses solucions a la «contradicció» entre 1Tm 4,14 (imposició de mans «del presbiteri») i 2Tm 1,6 («de les meves mans»): des de l'atribució de les dues Cartes a dos autors diferents (precisament aquestes dues!), fins a la interpretació de τοῦ πρεσβυτερίου com «en ordre al presbiterat» (J. JEREMIAS, 'Presbyterion' ausserchristlich bezeugt, dins ZNW 48 (1957) 127-132).— Sense excloure aquesta última interpretació, crec que 1Tm presenta l'ordenació de Timoteu des del punt de vista de la institució (*legítimament* ordenat!) i 2Tm des del punt de vista de la successió de Pau (cf. BROX, *Notizen* 287: «In 2Tim ist das unmittelbare

que, en aquell moment, àvia, mare i nét eren simplement jueus. Tampoc no diu que Eunice, amb permís de Lois, es va casar amb un pagà i va permetre que el fill quedés sense circumcidar (Ac 16,1.3). I, molt menys encara, que Pau va circumcidar Timoteu amb les seves pròpies mans (*ib.*).

Tot com si s'hagués oblidat aquella història: com si Timoteu hagués estat simplement un cristià de la segona generació. Probablement perquè l'Església, no sols ha trencat amb el judaïsme (cosa que, pròpiament, no es podria dir de Pau), sinó que fins ha deixat de preocupar-se'n.

24. La Captivitat mateixa (*supra* 14^a a 20^a i § 8) és evocada amb ajuda de totes les que la tradició anomena Cartes de la Captivitat: Flm, Col, Ef i Fl. Això ens indica, si més no, la llista de les persones que, segons aquelles cartes, són a Roma. Per ordre alfabètic, serien:

	<i>Flm</i>	<i>Col</i>	<i>Ef</i>	<i>Fl</i>	<i>2Tm</i>
1. Aristarc	24	4,10			
2. Demàs	24	4,14			4,10
3. Epafràs	23	1,7;4,12			
4. Epafrodit				2,25;4,18	
5. Jesús		4,11			
6. Lluc	24	4,14			4,11
7. Marc	24	4,10			4,11
8. Onèsim	10	4,9			
9. Timoteu	1	1,1		1,1;2,19	1,2
10. Tíquic		4,7	6,21		4,12

L'interès de l'autor no està a citar molta gent, sinó a poder dir que «només Lluc és amb mi» (4,11), com abans ha dit i més endavant dirà: «Tots em van abandonar» (1,15; 4,16; cf. vv. 10s). És la tragèdia del gran heroi.

Però les Cartes de la Captivitat li han facilitat la feina (cf. *supra* § 8). Timoteu, segons Fl 2,19, havia marxat: 2Tm 4,9.21 el recla-

Verhältnis des Timotheus zu Paulus weit stärker thematisiert als in 1Tim, und das reicht bereits als Begründung der widersprüchlicher Angabe 'biographischer' Natur aus».— Per altra banda, és la millor manera de fer oblidar la circumcisió de Timoteu.

ma. Igualment Marc (Col 4,10), reclamat per 2Tm 4,11. Epafràs (3) pot ser confós amb Epafrodit (4), el qual, segons Fl 2,25, retorna a Filips. També se'n va Onèsim, segons Flm 12; Col 4,9. De la llista anterior, també és citat Demàs, que se'n va a Tessalònica (2Tm 4,10) i Tíquic, que és enviat a Efes (v. 12).

En canvi, se n'ometen dos noms: Aristarc (1) i Jesús (5). Aquest últim, «anomenat Just, provinent de la circumcisió» (Col 4,11), pot ser omès, tant per a evitar assonàncies (Jesús!), com per la tendència a donar només noms grecs. Aristarc era de Tessalònica (Ac 20,4; 27,2; cf. 19,29). No se l'hi envia, perquè ja se n'hi ha anat Demàs (4,10). I no se'l cita, probablement, per no haver de dir: «Només Lluc i Aristarc...»

Sobretot si hi ha interès a dir que «Només Lluc!»⁹⁸

25. També tindrà interès per conèixer el sentit de la Carta, repassar la llista dels noms que no són citats ni en els Fets ni en les Cartes de la Captivitat.

Titus és un cas ben notable, del qual ens ocuparem tot seguit. Quant a Crescent (4,10), existeix la hipòtesi que sigui el Gai d'Ac 20,4.

Eubul, Pudens, Linus i Clàudia, els quatre romans que saluden (4,21), poden ser membres ancians de la comunitat de Roma, dels quals potser en coneixem algun. Pensant malament, diríem que entre ells hi ha l'«òptim Teòfil» (cf. Lc 1,3; Ac 1,1) de les Cartes Pastorals⁹⁹.

Que Himeneu (1Tm 1,20) ara tingui un company anomenat Filet (2Tm 2,17), no té major importància. Més interessants poden ser els personatges que apareixen en 1,15-18: Figel i Hermògenes, d'una banda; Onesífor, de l'altra.

Els dos primers formen una frase, que falla fins i tot des del punt de vista de la lògica: si «tots» l'han abandonat, no cal dir: «entre els quals...»¹⁰⁰. Per tant: potser són simple rerefons de la soledat

98. L'especial vinculació de Past a Lluc, que escatim *infra*, en §§ 28s.33-36.

99. Clàudia podria tenir alguna vinculació amb la família imperial. Segons IRENEU, *AdvHaer* III 3,3, i EUSEBI, *HE* III 2.4.8.13, Linus va ser el primer Successor de Pere: tots dos autors citen 2Tm, però no crec que el nostre text (on Linus apareix en tercer lloc i al costat de Clàudia) pugui ser l'origen de la notícia. De *HE* III 13 es dedueix que Linus va ser bisbe de Roma fins a l'últim any de Titus, és a dir, el 81. Segons la data de composició que s'atribueixi a Past (cf. *infra*, §§ 30-32), es farà possible o impossible que Linus hagi pogut ser el «patrocinador» de les Cartes.

100. L'altra falla és que Pau ha d'informar Timoteu, «deixat» a Efes (1Tm 1,3),

de l'heroi: «Tots m'han abandonat!» (cf. 4,10s.16). En aquells moments ja no es podien citar amb la mateixa força Alexandre i Himeneu (cf., tanmateix, 4,14!), que ja havien estat enviats a Satanàs feia temps (1Tm 1,20).

L'anècdota compensatòria d'Onesífor (1,16-18) pot estar fundada en un record real: un que va anar a Roma i hi va buscar Pau, fins que el va trobar. Però també pot ser simplement això: una anècdota compensatòria.

c) *La Carta a Titus*

26. En teoria, la Carta a Titus podria ser un primer assaig, més curt, abans de llançar-se a l'obra que constitueixen les dues a Timoteu¹⁰¹. De tota manera, des del punt de vista dels «personalia», n'hem d'assenyalar més aviat el caràcter complementari: els fets, les persones i els llocs importants en la vida de Pau són tots en les Cartes a Timoteu.

Un primer motiu per a escriure Tt pot ser el mateix intent de sintetitzar en tres capítols allò que s'ha dit en deu (6+4). Per altra banda, Tt conté moltes més al·lusions a la Carta als Romans¹⁰² i dues perles (2,11-14; 3,3-7) sobre la manifestació (ἐπιφάνεια) de Déu, que també valia la pena d'encastar degudament en una carta.

Tt conté un reconeixement de la capacitat d'atracció que encara conserva el judaisme: als cristians encara se'ls ha de dir que «tot és pur» (1,15); entre els adversaris, sobresurten (aquí sense noms) «els de la circumcisió» (1,10), amb els seus «mites jueus» (v. 14) i les seves lluites sobre la Llei (3,9). Però també entre els missioners hi ha un νομικός, un Doctor de la Llei, segons Mt 22,35; Lc 7,30; 10,25; 11,45-53; 14,3.— Cert que 1Tm 1,8s també havia parlat de la Llei i del seu ús legítim (νομίμως) però en termes que qualsevol no-jueu podia comprendre.

Des del punt de vista dels llocs citats (l'illa de Creta i Nicòpolis a l'Epir), es pot dir que completa al Sud i a l'Oest la imatge de Pau com a Apòstol universal¹⁰³.

precisament sobre les coses que passen a Àsia. Sobre aquesta notícia («Paulus ist hier der Gefangene in Verlassenheit»), més les paral·leles del c. 4, vegi's BROX, *Notizen* 280-286.

101. Aquesta és l'opinió de QUINN, com dèiem *supra*, n. 79.— No cal dir que, en la hipòtesi de l'autenticitat, Tt és anterior a 2Tm.

102. Recollides per LESTAPIS, *L'énigme*.

103. En la línia de TRUMMER (cf. *supra*, n. 79).

El motiu determinant de la Carta pot ser precisament la persona de Titus (qui sap si amb motiu de la seva mort). Mencionat en la Carta als Gàlates (Ga 2,1.3) i important en la Segona als Corintis (2Cor 2,13; 7,6-14; 8,6-23; 12,18), no apareix per a res en els Fets dels Apòstols i sembla que quedi malament en 2Tm 4,9, si —com fan els mateixos exegetes— entenem el final del verset: «Titus, a Dalmàcia», a la llum del començament: «... em va deixar per amor d'aquest món, i se'n va anar a...»¹⁰⁴ L'Autor deu haver comprès que valia la pena de deixar un millor record d'aquell gran col·laborador.

Dels altres quatre noms citats (3,12s), n'hi ha dos de desconeguts (Artemàs i Zenàs) i dos de coneguts: Tíquic i Apol·lo. Diria que només darrere aquest últim nom hi pot haver una certa intenció: recordar que, malgrat les divisions de Corint (1Cor 1,12; 3,4-6.22), Apol·lo queda dintre l'òrbita de Pau (1Cor 16,12; cf. Ac 18,24;19,1)¹⁰⁵.

27. Totes aquestes podrien ser les intencions de la Carta. Però, per a comprendre-la, ens interessaria també de saber d'on ve la menció de Creta i de Nicòpolis, així com la Dalmàcia de 2Tm 4,10. Sobretot, tenint en compte que no hem aconseguit de col·locar aquestes dues missions ni abans ni després de la captivitat romana (*supra*, resp., §§ 10 i 19).

Les dues últimes dades deuen tenir alguna cosa a veure amb Rm 15,19: «... fins a l'Il·líric vaig donar plenitud a l'Evangeli de Crist». Com a realitat¹⁰⁶ o com a text. És a dir: Macedònia limita amb Dalmàcia, a l'Il·líric. Encara que Pau no hi hagués arribat personalment, pel sol fet d'haver evangelitzat Macedònia, o perquè algun dels seus cristians hi havia arribat, podia haver escrit: «fins a l'Il·líric».

El cas és que existia el text. Tot i que Nicòpolis és realment lluny

104. *pròpiament*, en l'el·lipsi: «Crescent, a Galàcia; Titus, a Dalmàcia», només cal suplir: «se'n va anar», però el to general de la Carta (recordem v. 16 i 1,15) porta insensiblement a l'opinió més pessimista.

105. En la realitat, em sembla tan difícil d'imaginar que Apol·lo es quedés a les ordres de Titus a Creta, com que s'hi enviés Tíquic, company de Pau en el viatge a Jerusalem (Ac 20,4) i en la captivitat romana (Col 4,7; Ef 6,21).

106. El tipus d'apostolat de Pau (contactes personals i treball manual, cf. 1Te 2,1-12) el portava més aviat a concentrar-se en els centres que coneixem: Galàcia, Filipis, Tessalònica, Corint, Atenes, Efes.— Més que a ampliar el nombre de ciutats evangelitzades per Pau, els autors (cf. HAENCHEN in Ac 17.10-15) tendeixen més aviat a excloure'n alguna de les que figuren en Ac.

de Dalmàcia, es troba en la mateixa costa «dàlmata»¹⁰⁷. L'Autor pot haver volgut desfer el mal efecte d'un Titus «escapat» a Dalmàcia, dient que Pau l'invita a passar un hivern amb ell a Nicòpolis, on (probablement) hi ha una comunitat cristiana.

Quant a Creta, estem totalment sense precedents¹⁰⁸. I jo crec que, posat a fingir, l'Autor hauria trobat un escenari més gloriós. A la llum dels textos citats de 2Cor i d'Ac 20,4, em permeto una reconstrucció: en la crisi de Corint, Titus havia demostrat grans qualitats missioneres (i diplomàtiques!). A l'hora d'emprendre el viatge a Jerusalem, troba que ja hi va molta gent i, seguint l'exemple de Pau, decideix de buscar-se un lloc on Crist no havia estat evangelitzat.

És a dir, que també es mereixia una carta de comiat de Pau, en la qual se li diu: «Et vaig deixar a Creta...»¹⁰⁹

d) Autor i data de composició

28. En les Cartes Pastorals no figura cap coautor, com els que trobem en quasi totes les altres Cartes paulines (excepte Rm i Ef; cf. Ga: «i els qui són amb mi»)¹¹⁰. Tanmateix 2Tm dóna una possible indicació de qui és el col·laborador que hauria pogut escriure-la: «Només Lluc és amb mi» (4,11). Donada la unitat de tot el bloc, podríem estendre aquesta indicació a 1Tm i Tt.

Per altra banda, des dels inicis de l'exegesi crítica, Lluc i Past s'han vist col·locats sota una mateixa etiqueta (la de «protocatolicisme»: *Frühkatholizismus*), a la qual atribuïen un cert sentit pejoratiu: el pas de l'església dels carismes a l'Església com a institució¹¹¹.

107. Cf. *supra*, n. 45.

108. A part el pas per Creta del transport de Pau presoner en direcció a Roma (Ac 27,7-13). Però és difícil que aquest sigui l'origen de la notícia.

109. Literalment, Tt 1,5 diria que Pau va evangelitzar Creta i hi va deixar Titus (cf. *supra*, n. 18); històricament, Pau *només* hi hauria enviat Titus, en el moment d'emprendre el viatge a Jerusalem.— Quant a aquesta reconstrucció històrica, coincidim amb LESTAPIS i REICKE (citats *supra*, n. 18).— Que Titus se separa de Pau al final del tercer viatge es pot confirmar pel fet que en Rm manca la seva salutació.

110. Entre «els qui són amb mi» quan s'escriu Ga hi ha aquell que ha portat a Pau les males noves de la desviació a Galàcia i ara es queda amb Pau. En la nostra reconstrucció (cf. *infra*, § 34), aquest devia ser Titus, el qual, a partir d'aquest moment, quedarà a Efes, a les ordres de Pau.

111. En la línia de BAUR. Vegi's l'obra col·lectiva: E. KÄSEMANN, *Das Neue Testament als Kanon*, Gotinga 1970, així com la literatura abundant recollida en U.

Però no són pas tants els qui entenen que un mateix autor hagi escrit el tercer Evangeli, els Fets i les Cartes Pastorals¹¹². És a dir que, dintre de la hipòtesi de la inautenticitat, la pregunta següent probablement és: I quina relació hi ha entre els diversos representants del protocaticisme? Pregunta que, donada la forta personalitat de Lluc, es converteix en la de fins a quin punt podem considerar Past com una obra lucana.

29. Els arguments en contra d'una excessiva aproximació són certament abundants:

a) Molts crítics col·loquen Lluc en l'últim terç del s. I; Past, en canvi, cap al segon terç del s. II¹¹³.

b) Tant l'estil com la teologia de Past divergeixen de Lc i Ac, més que no pas del mateix Pau¹¹⁴.

c) Ac no diu mai que Pau escrivís cartes. El seu autor no devia ni saber que Pau n'hagués escrites.

d) Lluc no s'anomena mai en els seus escrits; en canvi, aquí s'anomenaria.

e) Lluc no anomena mai Titus; en canvi, Past li dedica una Carta.

f) Lluc té tendència a «jerosolimitzar» (fer sortir Jerusalem, fins i tot més del què és històricament justificat) i a presentar l'Església primitiva com una secta jueva. En canvi, Past pren fortes distàncies respecte de Jerusalem i del judaïsme (*supra* §§ 22s, 26).

g) Lluc, escrivint des de Roma després de la mort de Pau, no podia ignorar, si val el que hem dit en §§ 15-17, que Pau no va morir en aquella Captivitat. En canvi, 2Tm 4,6s l'hi fa morir.

Abans, doncs, de tirar endavant la hipòtesi lucana, hauríem de dir alguna cosa sobre la data de composició de Past, així com d'aquestes altres dificultats.

LUZ, *Erwägungen zur Entstehung des Frühkatholizismus*, dins ZNW 65 (1974) 88-111.

112. S'inclinen per la inclusió de Past en l'obra lucana, A. STROBEL, *Schreiben des Lukas? Zum sprachlichen Problem der Pastoralbriefe*, dins NTS 15 (1968/69) 191-210; S. G. WILSON, *Luke and the Pastoral Epistles*, Londres 1972.

113. Si, segons acord bastant general, l'obra lucana es col·loca abans de final del s. I, els paràgrafs que segueixen (§§ 30-32) hi col·locaran també la composició de Past.

114. En el sentit que Past imita amb tota l'ànima l'estil i el pensament de Pau (segons HARRISON, *Problem* 89, Pau mateix hauria estat incapaç de fer tantes al·lusions a les pròpies Cartes), mentre que Lc-Ac s'adapten a altres tradicions. Queda clar, de tota manera, que sense un estudi exhaustiu dels estils i les teologies respectius, la hipòtesi no podrà convertir-se en tesi.

a) Anteriors a Climent

30. La col·locació de les Past cap al segon terç del s. II, deriva, sobretot, d'haver-hi descobert la lluita contra el gnosticisme d'aquella època, cosa que està lluny de ser comprovada¹¹⁵. Des del punt de vista dels «personalia», entenc que, a tants anys de distància, seria impossible de recollir *amb tanta naturalitat* tanta història autèntica i rebutjar tanta llegenda, com ja començava a córrer entre el poble cristià¹¹⁶.

L'estudi de la doctrina ens dirà més aviat que s'està vivint un «gentilisme» (o bé: desjudaització) optimista, sobre el qual s'haurà de fer una certa marxa enrere quan arribi la crisi marcionita.

El punt de referència més clar per a la datació de Past és, al meu entendre, la Carta de Climent¹¹⁷, anterior al final del s. I i depenent, segons sembla, de les Cartes Pastorals.

Les aproximacions verbals¹¹⁸, d'un cert contingut teològic, són certament diverses, però no demostren més que proximitat. És a dir: també les Past podrien dependre de Climent o, encara més probable, tots dos dependre d'una mateixa tradició eclesial. Però, sobre la base de la proximitat, crec que hi ha dues raons per a defensar la dependència de Climent: la línia teològica general i 1Cl 44,1-3.

31. Comencem per aquest últim. Diu:

«També els nostres Apòstols van saber, per mitjà de Nostre Senyor Jesucrist, que hi hauria dissensions en torn al nom de l'episcopat (ἐπισκοπή). Per això, prenent una providència perfecta, van establir els esmentats i, juntament, van donar la norma que, quan aquests morissin, al-

115. N'hem parlat en les nn. 10 i 11.

116. Tota l'obra de LINDEMANN, *Paulus*, mostra el gran desconeixement —o la tergiversació— de la història i la teologia de Pau que imperava en les primeres generacions cristianes. Pràcticament, l'única excepció són els espais dedicats a l'obra lucana (pp. 161-173) o a Past (pp. 44-49.134-149).

117. Literatura especialment abundant en K. BEYSCHLAG, *Clemens Romanus und der Frühkatholizismus*, Tübinga 1966. Entre les obres més recents, cf. H. KÖSTER, *Einführung in das Neue Testament*, Berlin 1980, pp. 726-730 (aquest últim autor, tot i tenir una orientació fortament crítica, col·loca Climent abans de finals de segle).

118. Recollides per D. A. HAGNER, *The Use of Old and New Testaments in Clement of Rome*, Leiden 1973, pp. 90-95. L'autor s'inclina per la prioritat de Past, sense considerar-la definitivament provada.

tres homes provats rebessin el seu servei. Aquests han estat establerts per aquells i, a més, per altres homes eximis de tota l'església (ἐκκλησία), han complert impecablement el seu servei envers el ramat de Crist —amb humilitat, pacíficament i sense interès de guany— i estan recomanats (μεμαρτυρημένοι) per tots des de fa molts anys. A aquests no creiem que se'ls pugui allunyar del servei.»

El text podria ser una al·lusió conjunta a Ac 20,18-35; 1P 5,1-5 i 1Tm 3,1-7. En favor dels dos primers textos hi ha el fet que la paraula «ramat» (ποιμνιον) apareix en Ac 20,28 i 1P 5,2. Però també hi ha arguments en favor del text de Past:

a) No parla sols dels successors dels Apòstols, sinó d'una norma perquè aquests (en el nostre cas, Timoteu) escullin altres successors;

b) els verbs «ansia», «cobeja» (ὀρέγεται, ἐπιθυμεῖ) en 1Tm 3,1, són els únics que fan preveure una possible dissensió (ἔρις) entre diversos contendents a l'episcopat;

c) que han de ser «provats» (δεδοκιμασμένοι), com diu 1Cl, queda clar en 1Tm, on se li exigeixen setze condicions;

d) la primera condició, segons 1Tm, és que sigui ἀνεπίληπτος, «inatacable»; en 1Cl es parla de ἀμέμπτως, «impecable»;

e) si en 1Cl es parla de «humilitat» (ταπεινοφροσύνη) en 1Tm se'l vol «modest» (ἐπιεικής) i es prevé que «no s'enorgulleixi» (μὴ τυφώθεις);

f) si en 1Cl se l'anomena «pacífic» (ἡσυχως), en 1Tm se'l vol «no combatiu» (ἄμαχος);

g) si en 1Cl se'ls troba «sense interès de guany» (ἀβαναύσως), en 1Tm se'l vol «no amant del diner» (ἀφιλάργυρος);

h) si en 1Cl es parla de «servei (λειτουργέω) envers el ramat de Crist», en 1Tm es parla de «tenir cura (ἐπιμελέομαι) de l'Església de Déu»;

i) si en 1Cl es diu que, a més de «establert per homes eximis» (hi podem veure el «presbiteri» i les «profecies» de 1Tm 4,14?), se'ls diu «recomanat (μεμαρτυρημένοι) per tots», en 1Tm es demana que tinguin un «bon testimoni (μαρτυρίαν) dels de fora».

La coincidència verbal és ben pobra (ἐπισκοπή, ἐκκλησία, μαρτυρία). Però el fet que, pràcticament, es recullin totes les idees, també ens pot portar a pensar que hi ha dependència entre els dos textos.

En tal cas, el més «secundari», com a més elaborat i perquè viu

el moment que l'altre text situa en el futur, és evidentment el text de Climent¹¹⁹.

32. Des del punt de vista de la línia teològica general, diria que 1Cl, juntament amb tots els Pares Apostòlics, realitza *exactament* el tipus de Cristianisme propugnat per les Cartes Pastorals: un Cristianisme

a) centrat en el kerygma gentil: Déu, Crist Senyor i Redemptor, l'Esperit donat a l'Església, els sacraments;

b) molt conscient de la mediació dels Apòstols, especialment de Pau, en la transmissió de l'Evangeli;

c) seguidor de Pau, però oblidat de tot allò que, en Pau, era polèmic, paradoxal o simplement especulatiu;

d) previngut contra tota mena d'especulació (jueva o «protognòstica») i contra tota mena de «carismatisme» desbordat;

e) insistent quant a la conducta moral i la disciplina eclesiàstica;

f) llençat a llegir l'Antic Testament com a llibre *simplement* cristià, sense cap mena de preocupació per les «obres de la Llei».

Totes aquestes característiques¹²⁰ serien quasi incomprendibles en una persona que, com Climent, atribueix la màxima autoritat a Pau i ha llegit la Carta als Romans, si aquesta lectura no hagués estat mediatitzada per les Cartes Pastorals, considerades *l'última paraula* del mateix Pau.

Per això entenc que les Pastorals han d'haver estat escrites, tot al més tard, en els últims anys vuitanta, i provenir de cercles personalment lligats a l'Apòstol.

β) *Pro i contra Lluc*

33. Per tant: podia ser Lluc. Però encara queda la major part dels inconvenients que recollíem en el § 29. Crec que, analitzant-los, descobrirem més arguments a favor de la hipòtesi lucana, que no pas en contra.

119. El text de 1Cl conté tres exageracions: a) «els Apòstols»; b) «per mitjà de Nostre Senyor Jesucrist»; c) «van saber... que hi hauria... Per això, prenent una providència perfecta...», pròpies de qui sacralitza un text anterior. En la hipòtesi contrària (que Past imités 1Cl), Past hauria assumit algun d'aquests elements.

120. Segons FISCHER, *Anmerkungen* (cf. *supra*, n. 77), aquest és el tipus de Cristianisme introduït durant el període de la pseudepigrafia, al qual pertanyen les Past.

Com dèiem, hem renunciat a un estudi sobre l'estil, el qual, en el nostre cas, toparia amb greus dificultats: Lluc és un sol autor, malgrat les notables diversitats d'estil a l'interior dels Fets i entre els Fets i l'Evangelí; més encara, si (hipotèticament) emprèn uns escrits *in persona Pauli*¹²¹.

Deixem per a estudis posteriors les consideracions derivades directament de la teologia, tot recordant que Lluc també intenta, en els escrits reconeguts, reproduir la teologia de Jesús, la de l'església primitiva, la de Pere, la de Pau...¹²²

Resulta ben poc convincent la idea que l'autor dels Fets ignorés l'existència de cartes de Pau, pel sol fet que no les cita ni diu mai que Pau n'escrivís.

Perquè en la hipòtesi que «Lluc» (l'autor del tercer Evangelí i dels Fets) no fos el company de Pau que citen altres documents (cf. § 24), havia de suar (i probablement viatjar) molt per a recollir les desenes de dates en les quals Ac coincideix amb les Cartes, més totes aquelles, no contingudes en les Cartes, que la crítica històrica li reconeix com a autèntiques¹²³. Un home que investiga tant *en vida dels qui han conegut Pau*, no pot desconèixer allò que saben els qui no han investigat gens.

Hom diria més aviat que, en el Llibre dels Fets, ens ha fornït una bona introducció a les Cartes de Pau, donant-nos referències interessantíssimes sobre l'autor, els destinataris i el lloc i temps de composició de les Cartes paulines¹²⁴.

121. Cf. *supra*, n. 114. — La comparació entre Ac i Pau quedaria enormement facilitada si Ac tingués més discursos en què Pau s'adreça als deixebles (perquè els discursos adreçats a pagans o a jueus no creients són necessàriament diferents). S'hi adreça certament en Ac 20,18-35, un text que fàcilment podem relacionar amb Past (p. ex., 2Tm 4,1-8).

122. Sense negar que Lluc podia conèixer tradicions evangèliques que nosaltres no coneixem, l'estudi dels elements propis de Lluc en els Evangelis sinòptics no deixarà de portar-nos, en un moment o altre (p. ex.: paraules de Jesús durant la Passió), a la idea que Lluc també va ser un esplèndid imitador de l'estil de Jesús.

123. Començant pel fet que Pau fos de Tars i tingués el nom hebreu de Saül, seguint per l'itinerari concret dels seus viatges i acabant per les peripècies del final del tercer viatge, de l'estada a Jerusalem i del viatge a Roma. Sense excloure, tanmateix, que Lluc revesteix d'elements intencionadament legendaris (p. ex., Ac 16,16-39; 17,19-33; 19,23-40) una història que, probablement, coneixia prou bé.

124. «Die Apg wollte und sollte weder eine Zusammenfassung der paulinischen Theologie bieten, noch wollte der Vf die Theologie des Apostels umschreiben. Vielmehr scheint Lukas bestrebt gewesen zu sein, mit Hilfe der Apg die paulinischen Briefe zu illustrieren und zu ergänzen. Und er hat, falls diese Deutung richtig ist, seine Absicht m. E. durchaus erfolgreich verwirklicht» (LINDEMANN, *Paulus* 173).

Aquell que ha resseguit amb tanta cura, en l'aspecte històric, tot el que fa referència a Pau (com havia resseguit el que feia referència a Jesús —cf. Lc 1,1-4), pot resseguir les Cartes de Pau per a indicar-nos *in persona Pauli* quins en són els aspectes més rellevants per a la posteritat.

34. Quant a la inclusió del nom de Lluc en 2Tm i l'omissió en Ac, hem de dir que el problema només existeix si l'autor dels Fets *realment* es deia Lluc¹²⁵. Si és així, diria que el qui en els Fets té una certa manera de firmar (les seccions «nosaltres»), en Past en pot tenir una altra. Sobretot (imaginem) si, en les comunitats, malgrat el seu silenci, se li està atribuint la doble obra lucana.

L'haver omès Titus en el Llibre dels Fets pot ser raó de més per a incloure'l ara. Sobretot si tenim en compte que, probablement, Titus, a part la seva presència passiva a Jerusalem (Ga 2,1.3), no devia participar en cap dels «fets» narrats per Lluc:

a) Devia passar molt de temps a Galàcia, on se'l cita (Ga 2,1.3) sense més presentació. Però Ac no descriu l'evangelització de Galàcia¹²⁶.

b) De Galàcia podia passar directament a Efes, des d'on se li encomana, com hem dit, la crisi de Corint. Ac tampoc no descriu aquesta crisi ni cap dels viatges que comporta¹²⁷.

c) També hem dit (§ 27) que devia renunciar al viatge a Jerusalem. I aquest viatge és descrit amplament per Lluc.

És a dir que Tt podria ser la reparació d'una injustícia, segurament involuntària, per part de Lluc.

La supressió de Jerusalem i, pràcticament, del judaisme en les dues Cartes a Timoteu és cosa que no esperaríem de Lluc. Però pot ser el compliment dràstic d'una amenaça que el Llibre dels Fets pronuncia tres vegades (Ac 13,46s; 18,6; 28,28) i mai no acaba de complir del tot.

125. Des del punt de vista de la crítica interna, haurem de dir que hi ha un argument (2Tm 4,11) que ens porta a pensar que Lluc pot ser l'autor de Past; en canvi, no n'hi ha cap que ens porti *directament* a dir que ho és de l'obra lucana.

126. I per què, malgrat Ac 16,6; 18,23, no descriu aquella evangelització? Hipotèticament diria: perquè la crisi de Galàcia trencaria la línia recta de l'avançada de Pau. A més, la resposta de Pau a aquella crisi (la Carta als Gàlates) podia fins i tot resultar desagradable per a la sensibilitat de Lluc.

127. Totes aquelles anades i vingudes també trenquen la línia recta en l'avançada de Pau. I en la resposta de Pau (la nostra 2Cor) també es troben passatges massa forts per a la sensibilitat de Lluc.

Per altra banda, la tècnica d'expressar una idea modificant la història és una tècnica perfectament lucana: si en Lc 24,6 pot suprimir un viatge a Galilea, en 2Tm (*supra* § 22) pot suprimir un viatge a Jerusalem; si Ac 18,18 pot introduir gratuïtament —segons sembla— un ritu jueu, 2Tm pot suprimir-ne un altre (*supra* § 23).

Quant a l'ús cristià de l'Escriptura, recomanat per 2Tm 3,15-17, podem recordar que en Ac 1,20 ja llegim Sal 109,8: «que un altre rebi la seva funció» (en grec, ἐπισκοπήν), en el sentit de l'ἐπισκοπή dels Apòstols.

36. Finalment: si val el que hem dit fins ara, Lluc devia saber (bastant millor que Climent) que Pau, després dels dos anys d'Ac 28,30s, va ser alliberat, va anar a Espanya i va ser retornat a Roma, on fou executat. Tanmateix, Past col·loca la mort de Pau al final de la «primera» captivitat.

La resposta és senzilla: Lluc ja ho sabia quan va escriure Ac. Si aleshores va suprimir aquests fets (no són pas els únics que suprimí!), també els podia suprimir (*in hypothesis*) en Past¹²⁸.

Però (es dirà) en Ac els deixa la porta ben oberta! Diria que en Past en deixa dues, de portes obertes. La primera és (*supra* 20^a) que en 2Tm 4,6s no apareix més que una convicció *subjectiva* de la proximitat de la mort, la qual li permet de convocar Marc i Timoteu i demanar que li portin tot de coses¹²⁹.

La segona és 2Tm 4,16s (*supra* 19^a): *per als qui en saben alguna cosa* i en la hipòtesi de la inautenticitat, diu: sí que vaig ser alliberat de la primera captivitat («vaig ser alliberat de la boca del lleó») i vaig arribar a l'extrem de la terra («perquè a través meu la predicació fos portada a plenitud i l'escoltessin totes les nacions»)¹³⁰. Tot i que la captivitat al·ludida (cf. § 8) és la primera i no el procés *per directíssima* que podem imaginar en plena persecució de Neró.

128. Si, com suposàvem (cf. *supra*, § 19), l'evangelització d'Espanya per part de Pau va ser interrompuda per la persecució de Neró, comprenem encara més que Lluc no l'incloués en el seu llibre (com no hi va incloure Galàcia ni la crisi de Corint).— En aquest punt, com en tants altres, Past ens donaria una història inspirada en la narració dels Fets (recordem *supra*, §§ 7-9,21s).

129. Tant Marc (2Tm 4,9), com els llibres i els pergamins (segons TRUMMER, *Mantel* 207, es tracta de la Sagrada Escriptura), li són útils «per al ministeri». Pau queda, doncs, com en el final dels Actes (Ac 28,30s), predicant eternament.

130. Diríem que és una certa manera de parlar en clau, com quan Lc 24,6 al·ludeix a les tradicions sobre el Ressuscitat a Galilea (que ell suprimeix), dient: «Recordau que ja us va dir, quan era a Galilea...»

37. I amb això arribem al gran argument per a suposar una proximitat màxima entre l'autor d'Ac i el de Past des del punt de vista dels «personalia»: són dos autors que han «resseguit acuradament» la història com a (o bé: prop dels) «testimonis oculars» i la presenten «per ordre», però sotmetent-la una mica a la seva voluntat de comunicació.

Per altra banda, la història que Past «ressegueix» no és la de Pau en general, sinó la de Pau vist per Lluc: quant a la conversió i el primer viatge, no mencionat en les Cartes (*supra* §§ 21 i 22), quant al segon i tercer viatge (§ 7) i la captivitat romana (§ 8).

Past resulta aleshores un bon complement al Llibre dels Fets i un bon colofó al «corpus paulinum»,

a) quant a la doctrina «íntima» de Pau: ja que exceptuant Ac 20,18-35 (tan pròxim a Past!), Ac no havia donat més que discursos de Pau als no-creients;

b) quant a l'ordre intern de l'església, especialment en 1Tm: tot coincidint amb diverses indicacions d'Ac (*supra* § 21);

c) quant a l'activitat de Pau durant la Captivitat romana, que serveixi d'introducció a les Cartes de la Captivitat: a les quals al·ludeix 2Tm (§ 24);

d) quant a la figura de Titus, però sense deixar-lo entrar on Ac no l'havia introduït (§§ 26 i 27).

És a dir que, si no és Lluc, l'hem d'anomenar «Dèutero-Lluc». Si ho és, haurem d'estendre a Lluc el títol de «Dèutero-Pau».

Jordi SÁNCHEZ BOSCH

Còrsega 530, 1er.

08025 BARCELONA

Summary

The Pastoral Letters, bearing the name of Paul and allegedly addressed to Timothy and Titus, give us many indications about persons, places and events (the so-called «personalia»). All those «personalia», according to the paper, do not fit with the circumstances under which Paul could have lived after 63 AD. They allude rather to the so-called 3rd. Journey of Paul, so as to his Roman Captivity and to many other biographical details as reported in the Book of Acts and in the Captivity Letters. That makes even more difficult to attribute the Pastoral Letters to Paul himself, but presupposes an author, profoundly acquainted with Paul, writing before the end of the 1st. century AD. Even if many questions remain open, the hypothesis of Luke being the Author of the Pastorals receives a further support.